

Vaasan yliopisto
UNIVERSITY OF VAASA

Frans Koivukangas

Koronapandemian vaikutus pk-yritysten tarkastukseen

Big-4 tilintarkastajien näkökulma

Laskentatoimen ja rahoituksen
akateeminen yksikkö
Laskentatoimen ja tilintarkastuk-
sen pro gradu -tutkielma
Laskentatoimen ja tilintarkastuk-
sen maisteriohjelma

Vaasa 2022

VAASAN YLIOPISTO**Laskentatoimen ja rahoituksen akateeminen yksikkö**

Tekijä:	Frans Koivukangas		
Tutkielman nimi:	Koronapandemian vaikutus pk-yritysten tarkastukseen : Big-4 tilintarkastajien näkökulma		
Tutkinto:	Kauppatieteiden maisteri		
Oppiaine:	Laskentatoimi ja tilintarkastus		
Työn ohjaaja:	Tuukka Järvinen		
Valmistumisvuosi:	2022	Sivumäärä:	74

TIIVISTELMÄ:

Tämän tutkielman tavoitteena on selvittää, miten koronapandemia on vaikuttanut pk-yhtiöiden tilintarkastukseen tilintarkastajan näkökulmasta. Tutkielmassa on tutkittu vaikutuksia tilintarkastuksen eri osa-alueisiin, jotka ovat suunnitteluvaihe, toteutusvaihe sekä päättämisen vaihe. Tutkielmassa on lisäksi selvitetty tilintarkastukseen jääviä pysyviä muutoksia, jotka koronapandemia on aiheuttanut. Tutkielmassa on selvitetty, onko vaikutukset ja muutokset positiivisia vai negatiivisia.

Tutkielman teoriaosassa käsitellään tilintarkastusta yleisesti sekä tutkielman kannalta olennaisia termejä tilintarkastukseen liittyen, pk-yhtiöiden tilintarkastuksien erityispiirteitä ja poikkeuksia ISA-standardeista, joita voi pk-yhtiöiden tilintarkastuksissa soveltaa sekä koronapandemian vaikutuksia pk-yhtiöiden liiketoimintaan.

Tutkielma on toteutettu kvalitatiivisesti haastattelemalla viittä big-4 yhtiöissä toimivaa KHT-tilintarkastajaa, jotka toimivat päävastuullisena tilintarkastajana. Haastattelutyyliseksi valikoitui teemahaastattelu. Teemahaastattelujen avulla saatiin kerättyä tietoa tutkimuskysymyksiin vastaamiseksi. Haastattelu on suoritettu kevään 2022 aikana. Haastatteluun osallistui monipuolisesti eri kokemuksen omaavia tilintarkastajia.

Tuloksista ilmeni, että koronapandemia on vaikuttanut tilintarkastukseen ja muuttanut tilintarkastusyhteisöjen toimintaa koronapandemian jälkeiseen aikaan siirtyessä. Negatiiviset vaikutukset ovat liittyneet toiminnan jatkuvuuden arviointiin, johon tilintarkastajien on pitänyt kiinnittää erityistä huomiota koronapandemian aikana tiettyjen toimialojen yhtiöiden suhteen. Suunnitteluvaiheessa tilintarkastajat ovat joutuneet miettimään jokaisen toimeksiannon kohdalla, onko koronapandemialla ollut vaikutusta asiakasyrityksen liiketoimintaan. Toteutusvaiheessa vastaan on tullut poikkeuksellisia eriä, kuten rahoittajilta ja valtiolta saadut tuet, joita iso osa asiakkaista on saanut. Toteutusvaiheeseen liittyy toiminnan jatkuvuuden sekä rahoituksen riittävyyden arviointia erityisesti koronapandemian aikana. Päättämisen vaiheessa väliaikaisena vaikutuksena on jouduttu painottamaan tilintarkastuskertomuksessa toiminnan jatkuvuutta.

Suurimpana positiivisena muutoksena on tullut täysin etänä tehdyt tilintarkastukset. Etänä tekeminen on muuttanut asiakkaan kanssa kommunikaatiota sekä pakottanut tilintarkastusyhteisöjen ottamaan käyttöön uusia työkaluja. Koronapandemia on pakottanut asiakasyritykset ottamaan käyttöön täysin sähköisiä kirjanpitojärjestelmiä. Etänä tehdyt tilintarkastukset jäävät osaksi tulevaisuutta tehokkuuden vuoksi. Tilintarkastajien matkustusajat ovat vähentyneet ja tilintarkastuksissa on voitu keskittyä tilintarkastuksen painopistealueisiin sekä tilintarkastusriskeihin. Muutokset vaikuttavat toimeksiantoihin käytettävään aikaan positiiviseksi ja tilintarkastukset voidaan hoitaa tehokkaammin kuin aiemmin.

AVAINSANAT: pk-yhtiö, tilintarkastus, koronapandemia, tilintarkastaja

Sisällys

1	Johdanto	6
1.1	Tutkielman tausta ja merkitys	6
1.2	Aiemmat tutkimukset	7
1.3	Tutkimusongelma, tavoitteet ja lähestymistapa	8
1.4	Rajaukset	9
1.5	Tutkielman rakenne	10
2	Tilintarkastus Suomessa	11
2.1	Tilintarkastusvelvollisuus ja tarve	11
2.2	Tilintarkastuksen tavoite	12
2.2.1	Kohtuullinen varmuus	13
2.2.2	Olellisuus	14
2.2.3	Hyvä tilintarkastustapa	15
2.2.4	Toiminnan jatkuvuus	15
3	Pk-yrityksen määrittely ja tilintarkastus	17
3.1	Pk-yhtiön tilintarkastuksen erityispiirteet tilintarkastuksen näkökulmasta	18
3.1.1	ISA-standardien soveltaminen pk-yhtiöihin	18
3.2	Tilintarkastusprosessi sekä pk-yhtiön ominaispiirteet tilintarkastusprosessissa	19
3.2.1	Suunnitteluvaihe	20
3.2.2	Toteutusvaihe	21
3.2.3	Päätäminen	24
3.3	Teknologian vaikutus tilintarkastukseen	27
4	Koronapandemian vaikutus yhtiöihin sekä tilintarkastukseen	30
4.1	Koronapandemian vaikutukset yrityksiin	30
4.2	Koronapandemian haasteet tilintarkastukselle	37
5	Tutkimuksen menetelmä ja aineisto	42
5.1	Menetelmä	42
5.2	Tutkimuksen kohde	43

5.3	Haastattelukysymykset	45
6	Tutkimustulokset	49
6.1	Koronapandemian vaikutus tilintarkastuksen eri vaiheisiin	49
6.1.1	Suunnitteluvaiheen koronapandemian aiheuttamat muutokset	49
6.1.2	Toteutus	51
6.1.3	Päätäminen	55
6.1.4	Positiiviset ja pysyvät koronan vaikutukset	57
6.1.5	Negatiiviset koronan vaikutukset	58
6.1.6	Koronapandemian vaikutukset tilintarkastuksen tulevaisuuteen	59
7	Johtopäätökset	61
7.1	Koronapandemian vaikutukset tilintarkastuksen eri osa-alueisiin	61
7.2	Positiiviset ja negatiiviset vaikutukset	63
7.3	Vaikutukset tilintarkastuksen tulevaisuuteen	64
7.4	Tulosten merkitys ja jatkotutkimus	65
	Lähteet	66
	Liitteet	73
	Liite 1. Haastattelukysymykset	73

Kuvat

Kuva 1: Tilintarkastuksen toteutusvaihe. Mukaillen lähteestä Halonen & Steiner, 2009.

22

Kuva 2: Tilintarkastuksen päättämisvaiheen toimet. Mukaillen lähteestä Halonen & Steiner, 2009.

25

Kuva 3: Yritysten rahoitusvaihtoehdot. Mukaillen lähteestä Finnvera 2020.

35

Taulukot

Taulukko 1: Haastateltavien taustatiedot.

45

Lyhenteet

TTL	Tilintarkastuslaki
ISA	International Standards of Accounting
Pk-yritys	Pieni tai keskikokoinen yritys
IFAC	International Federation of Accountants
IESBA	International Ethics Standards Board for Accountants

1 Johdanto

1.1 Tutkielman tausta ja merkitys

Koronapandemia on muuttanut Suomea maaliskuusta 2020 alkaen. Maaliskuun alussa tilanne vaikutti vielä hyvältä ja yhteiskunnan sulkemista vältettiin. Kuitenkin 11. maaliskuuta 2020 tartuntatilanne muuttui ja tilanne vaati hallitukselta toimenpiteitä. WHO julisti koronaviruksen maailmanlaajuisesti pandemiaksi. Maaliskuun 17. koulut oli suljettu, ja kokoontumisrajoitukset olivat voimassa. Hallitus tiesi, että tämä tulee syömään kysyntää pieniltä yrityksiltä. (Stenroos, 2020). Suomessa oli valmiuslaki voimassa 17.3.–15.6.2020. Uudenmaan maakunta eristettiin muusta maasta 28.3.–15.4.2020 (Tuominen, 2021). Samoihin aikoihin ulkoministeriö antoi ohjeistuksen, että ulkomaille ei ole syytä matkustaa (STT, 12.3.2020).

Koronapandemia on vaikuttanut merkittävästi suomalaisiin pk-yhtiöihin hallituksen asettamien rajoitusten sekä kysynnän muutosten vuoksi. Palvelualaa rajoitukset ovat riepotaneet huomattavasti pahiten. Koronapandemia on tuonut haasteita myös pk-yhtiöille, ja tietyillä toimialoilla tilinpäätökset ovat näyttäneet haastavilta, sillä toiminnan jatkuvuutta on ollut haasteellista perustella. (Kapman, 2020.)

Pk-yhtiöiden tilintarkastuksen tutkimukset ovat jääneet vähemmälle huomiolle kuin suuryritysten tutkiminen. Aiheen ajankohtaisuuden lisäksi tämän tutkielman aihetta voidaan perustella pk-yhtiöiden merkittävyydellä Suomen kansantalouden kannalta. Tilastojen mukaan vuonna 2019 Suomessa oli yritysrekisterin mukaan 292 377 yritystä, pois lukien maa-, metsä- ja kalatalouden yritykset. Yrityksistä pieniä, alle 10 hengen yrityksiä, oli 93 prosenttia. Pieniä ja keskisuuria yrityksiä oli yhteensä 6,8 prosenttia kaikista yrityksistä. Suomalaisten yritysten kokonaisliikevaihdosta (445 miljardia euroa) 57,2 prosenttia syntyy pk-yrityksissä ja lisäksi pk-sektorin osuus bruttokansantuotteesta on hieman yli 40 prosenttia. (Suomen yrittäjät, 2021.) Nämä tilastot kertovat pk-sektorin suuruudesta ja vaikutuksesta koko Suomen talouteen.

Koronapandemian vaikutukset asiakasyritysten toimintaan ovat olleet merkittäviä, minkä vuoksi tilintarkastusyhteisöt ovat joutuneet huomioimaan koronapandemian vaikutusten laajuutta ja sitä, mikä on niiden merkitys yhtiöiden liiketoimintaan. Koronapandemia on vaikuttanut tilintarkastajien työhön. Sen lisäksi, että tilintarkastajat joutuvat ottamaan kantaa tarkastettavien yhtiöiden toimintaan seuraavan 12 kuukauden ajalla, ovat myös tilintarkastusyhteisöt uuden ajan edessä etätyösuositusten ja muiden pandemian aiheuttamien muutosten edessä.

1.2 Aiemmat tutkimukset

Koronapandemian vaikutuksesta tilintarkastukseen on jo ehditty toteuttaa tutkimuksia ja tutkielmia suomalaisissa yliopistoissa. Aiemmissä tutkimuksissa on ollut keskiössä tilintarkastuksen laatutekijät sekä tilintarkastajan työmäärä koronapandemian tuomien muutosten myötä. Tutkimuksien avulla on muun muassa saatu selville se, että koronapandemia on tuottanut tilintarkastajille uusia tehtäviä, jotka liittyvät esimerkiksi sähköiseen kanssa käyntiin asiakkaan kanssa. Teknologian kehitys viime aikoina on helpottanut koronapandemian tuomia haasteita tilintarkastukseen, sillä suurin osa yhtiöistä tekevät kirjanpitoa sähköisissä kirjanpitojärjestelmissä, joten itse kirjanpitoon voi tehdä tarkastuksen etätyöpisteeltä. (Al-Aamaedeh ja muut, 2021.) Koronapandemia on muuttanut tiettyjen toimialojen tarkastuksia riskisemmiksi. Tilintarkastukset on saatu tehtyä kuitenkin big-4 yhtiöissä laatuvaatimusten mukaisesti (Itämies, 2021.)

Pienten ja keskikokoisten yhtiöiden tilintarkastusta on tutkittu paljon muun muassa sen liiketoiminnalle tuoman hyödyn kautta sekä tilintarkastuksen laadun kautta. Chung ja muut (2001) ovat tehneet tutkimuksen liittyen pienen yhtiön saatuun arvoon pakollisesta tilintarkastuksesta. Pk-yhtiöiden tilintarkastusta on tutkittu yhtiöiden näkökulmasta. Pk-yhtiöiden näkökulmasta tärkeänä tekijänä tilintarkastuksessa on tilintarkastajan ammattitaito, joka auttaa yritysjohtoa sparraamalla sitä. Pk-yhtiöiden johto odottaa tilintarkastajalta enemmän kuin sen, että yhtiön luvut tarkastetaan, ja annetaan tilintarkastuskertomus. (Jääskeläinen, 2021.)

Koronapandemian vaikutusta tilintarkastustyöhön on tutkittu aiemmin, kuten myös pk-yhtiöiden tilintarkastuksia. Koronapandemian vaikutuksista pk-yhtiöiden tilintarkastuksiin ei kuitenkaan ole tutkimuksia tehty. Tämä motivoi tutkimaan pk-yhtiöiden tilintarkastusta näissä kyseisissä koronapandemian luomissa erikoisolosuhteissa.

1.3 Tutkimusongelma, tavoitteet ja lähestymistapa

Tämän tutkielman tavoitteena on selvittää, miten koronapandemia on vaikuttanut pk-yhtiöiden tilintarkastukseen tilintarkastajan näkökulmasta. Lisäksi tavoitteena on selvittää, miten koronapandemia on vaikuttanut pienten ja keskikokoisten yritysten tilintarkastukseen, ja millä tavoin nämä muutokset vaikuttavat tulevaisuudessa. Tarkemmin määriteltynä tutkielmassa tutkitaan tilintarkastajan työn muuttumista pk-yhtiöiden tilintarkastuksen eri vaiheiden aikana koronapandemian myötä. Tilintarkastus koostuu kolmesta vaiheesta; suunnittelu, toteutus ja päättäminen. Tutkielman tarkoituksena on selvittää tilintarkastajan työn muutokset kussakin tilintarkastusprosessin vaiheessa pk-yhtiöiden tilintarkastuksessa. Näiden aiheiden tutkiminen on tärkeää, koska tilintarkastus pyritään aina suorittamaan tehokkaasti. On ajankohtaista selvittää, onko pk-yhtiöiden osalta etätö ja muu koronapandemian tuoma muutos vaikuttanut tilintarkastajan työkentelyyn tehostavasti, vai onko tilintarkastajan tekemä työ lisääntynyt ja näin ollen laskenut tehokkuutta.

Tutkimus toteutetaan kvalitatiivisella menetelmällä puolistrukturoidun teemahaastattelun avulla haastattelemalla tilintarkastajia, jotka toimivat tilintarkastusyhteisössä. Aihe on tuore, eikä tutkimuksia aiheesta aiemmin ole juurikaan toteutettu, minkä vuoksi laadullinen tutkimus soveltuu tutkimusmenetelmäksi parhaiten. Laadullisen tutkimuksen avulla pyritään lähtökohtaisesti ymmärtämään tutkimuksessa tarkasteltavaa ilmiötä tutkimuksen kohteena olevien henkilöiden näkökulmasta. Haastattelu voidaan esittää myös keskusteluna, jolle on asetettu tavoite etukäteen. Puolistrukturoitu haastattelu mahdollistaa saada esiin myös jotakin sellaista, mitä tutkija ei ehkä olisi osannut ottaa huomioon,

jos olisi laatinut vastausvaihtoehdot valmiiksi. Puolistrukturoidun haastattelutavan valinnan etuna on se, että tutkielmaan saa haastateltavilta näkemykset keskeisiin aiheisiin haastateltavan sanomina. (Puusa ja muut, 2020.) Haastatteluun osallistuu viisi KHT-tilintarkastajaa, jotka toimivat big 4-tilintarkastusyhteisöissä tilintarkastajina.

Tutkielman tutkimuskysymykset voidaan muotoilla seuraavasti:

1. Miten koronapandemia on vaikuttanut pk-yritysten tilintarkastuksen eri osa-alueisiin?
 - a. Onko vaikutukset tilintarkastahan työhön koettu positiivisina vai negatiivisina?
2. Mikä merkitys näillä vaikutuksilla on tilintarkastukseen koronapandemian jälkeiseen aikaan?

1.4 Rajaukset

Tutkimuksen aihetta on rajattu useasta näkökulmasta. Haastatteluun valitaan Suomessa toimivia tilintarkastajia, jotka toimivat big-4 tilintarkastusyhteisössä päävastuullisina KHT-auktorisoituina tilintarkastajina. Pienemmät tilintarkastusyhteisöt eivät välttämättä olisi yhtä mukautuvia koronapandemian tuovan muutoksen alla, eivätkä ne välttämättä olisi yhtä mukautuvaisia ympäristöön, joten rajaus antaa todellisen kuvan big-4 tilintarkastusyhteisön toiminnasta koronapandemian aikana. Tarkastelun kohteena ovat suomalaiset pk-yhtiöt, jotka ovat suomalaisten tilintarkastajien tilintarkastuksessa. Tutkielma olisi liian laaja, jos haastatteluun valittaisiin ulkomaisia tilintarkastajia. Koronapandemian vaikutuksista tilintarkastajan työhön on tehty tutkimuksia, minkä vuoksi on perusteltua valita tarkasteluun vain pk-yhtiöt. Pk-yhtiöt kattoivat 98 prosenttia yritysverkosta vuonna 2016 (Tilastokeskus, 2016.)

1.5 Tutkielman rakenne

Tutkielma koostuu seitsemästä luvusta johdanto mukaan lukien. Ensimmäinen luku on johdanto, jossa pohjustetaan tutkimuksen tarve, ongelma, tavoitteet ja aiemmat tutkimukset. Toisessa luvussa käsitellään tilintarkastusta Suomessa kirjallisuuden avulla sekä tilintarkastuksen sääntelyä yleisesti. Kolmannessa luvussa teoriaosa syventyy pk-yrityksen tilintarkastukseen sekä niiden tarkastukseen liittyviin säädöksiin ja erityispiirteisiin. Neljännessä luvussa tutkitaan koronapandemian vaikutuksia Suomalaisiin pk-yhtiöihin sekä tilintarkastukseen. Viidennessä luvussa käsitellään tutkimusmenetelmää sekä aineistoa. Kuudennessa luvussa käsitellään tutkimuksen tulokset tehtyjen haastattelujen perusteella. Seitsemännessä luvussa tehdään johtopäätökset tutkielman tuloksista.

2 Tilintarkastus Suomessa

2.1 Tilintarkastusvelvollisuus ja tarve

Tilintarkastus on syntynyt 1800-luvulla, kun talous- ja yhteiskunnat alkoivat kasvaa ja kehittyä nopeasti etenkin länsimaissa, jonka vuoksi yrityksissä alkoi olla tarve ammattimaiselle johdolle. Yritysten omistajat eivät enää voineet valvoa johdon toimia, ja tämän myötä tuli tarve delegoida valvonta ja tarkastus vastaavalle henkilölle. Tilintarkastajan tarve muodostui samalla, sillä omistajien oman edun takaamiseksi oli tärkeää, että yrityksen toimiva johto antoi omistajille oikeat ja asianmukaiset taloudelliset tiedot yrityksen taloudellisesta tilasta sekä toiminnasta. Tilintarkastuksen alkuperäinen tehtävä on omistajien saaman tiedon varmistaminen. (Horsanheimo & Steiner, 2017, s. 23.)

Yritysten julkaisemat tilinpäätöstiedot voivat olla pk-yhtiöiden sidosryhmien ainoa tapa tutustua yhtiöön ja yhtiön omaisuusrakenteeseen. Omistajia ja sijoittajia kiinnostaa yhtiön taloudellinen tilanne. Ulkoiset sidosryhmät eivät voi tarkistaa tietojen paikkansa pitävyyttä. Näin syntyy tarve ulkoiselle tilintarkastajalle, joka antaa lausunnon siitä, pitääkö tilinpäätöksen tiedot olennaisilta osin paikkaansa.

Tilintarkastus perustuu tilintekovelvollisuuteen, jolla tarkoitetaan jonkin tahon velvollisuutta toimia toisen osapuolen tarkoittamalla tavalla ja tekemään tiliä omista toimistaan. Yhdistysten hallituksen tulee esittää tilinpäätös ja toimintakertomus yhdistyksen jäsenille, kuten myös hallituksen tulee esittää tilinpäätös osakkeenomistajilleen yhtiökokouksessa. (Tomperi ja muut, 2018, s. 5.)

Tilintarkastuksen tarkoituksena on kansainvälisen tilintarkastusalan standardin ISA 200:n (International Standard of Auditing) mukaan lisätä tilinpäätöksen käyttäjien luottamusta tilinpäätökseen (ISA 200.3). Jotta luottamus voidaan saavuttaa, antaa tilintarkastaja lausunnon siitä, onko tilinpäätös laadittu kaikilta osin sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti. Halonen ja Steiner (2009) tekevät epäsuoran päätelmän suomen lainasäädännöstä, että Suomessa tilintarkastuksen tavoitteena on, että tilintarkastaja voi antaa

lausunnon siitä, onko tilinpäätös ja mahdollinen toimintakertomus sekä muu mahdollinen lainmukainen tilinpäätösinformaatio kaikilta osin laadittu voimassa olevan lainsäädännön mukaisesti ja siitä, antaako tilinpäätöskokonaisuus kirjanpitolaissa määritellyt oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. (Halonen ja Steiner, 2009, s. 13–14).

2.2 Tilintarkastuksen tavoite

Kuten yllä jo on mainittu, tilintarkastajan alkuperäinen tehtävä on omistajien saaman tiedon varmistaminen. Nykypäivän tilintarkastajan tehtävä on kuitenkin monimuotoistunut matkan varrella. Yhtiöillä on nykyään suuri määrä sidosryhmiä, jotka ovat riippuvaisia yrityksiä antamien taloudellisten tietojen luotettavuudesta. Koipijärvi ja Kuvaja (2020) kirjassaan määrittelevät sidosryhmän sellaiseksi ryhmäksi, tahoksi tai henkilöksi, jonka toimintaan ja menestymiseen yrityksen toiminnalla on tai voi olla vaikutusta. Esimerkiksi lainsäätäjät eli eduskunta on jokaisen yrityksen sidosryhmä. PK-yhtiöiden tavanomaisia sidosryhmiä ovat esimerkiksi sopimuskumppanit, työntekijät, viranomaiset sekä mahdolliset velkojat. Taloudellinen keskinäinen riippuvuus on jatkuvasti lisääntynyt. Tyhjentävää listaa sidosryhmistä ei ole voitu laatia, koska sidosryhmät vaihtelevat yhtiöittäin.

Yritys on sidosryhmiensä kanssa jatkuvasti vuorovaikutuksessa, ja sidosryhmät tarvitsevat tietoa yrityksen taloudellisesta tilasta ja tuloksesta. Esimerkiksi verottaja suorittaa verotuksen yrityksen ilmoittaman verotettavan tuloksen perusteella, alihankkijat arvioivat yrityksen maksukykyä taloudellisten tietojen perusteella ja yrityksen rahoittajat tarvitsevat tietoa taloudellisesta tilasta rahoituspäätöksensä tueksi. (Salmi, 2020, s. 6.)

Talous toimii lähtökohtaisesti hyvin, jos sidosryhmät voivat luottaa toisiinsa. Luottamusta ja luotettavuutta pyritään turvaamaan säännöillä ja edellyttämällä toimintojen lainmukaisuutta. Tämän suuntaisen kehityksen myötä tilintarkastuksen sääntely on lisääntynyt ja monimutkaistunut reilusti ajan saatossa. (Horsanheimo & Steiner, 2017, s. 23.)

Tilintarkastuksen tavoite tilintarkastajan näkökulmasta on määritetty ISA 200 standardissa ”Riippumattoman tilintarkastajan yleiset tavoitteet ja tilintarkastuksen suorittaminen ISA-standardien mukaisesti”. Tilintarkastajan on saatava kohtuullinen varmuus siitä, että tilinpäätös on laadittu standardien mukaan, eikä se sisällä olennaisia virheellisyyksiä. Tilintarkastus on toteutettava siten, että tilintarkastaja noudattaa hyvää tilintarkastustapaa. (IFAC ja Suomen tilintarkastajat, 2020.) Tilintarkastajan vastuulla on tilintarkastuksessa arvioida ammatillista harkintaa sekä ammatillista skeptisyyttä käyttäen tilinpäätöksessä olevan olennaisen virheellisyyden riski sekä vastata siihen suunnittelemalla sekä suorittamalla sellaiset tarkastustoimenpiteet, joiden avulla olennaisen virheellisyyden mahdollisuus jää hyväksyttävän alhaiselle tasolle. Näiden toimenpiteiden jälkeen tilintarkastaja antaa tilinpäätöksestä kertomuksen, joka perustuu tehtyihin tarkastustoimenpiteisiin ja niiden yhteydessä esiin tulleisiin havaintoihin. (Halonen & Steiner, 2009, 42–43.) Käydään alla omassa kappaleessa läpi tavanomaisimpia ja tarpeellisimpia termejä, kuten kohtuullista varmuutta, olennaisuutta, hyvää tilintarkastustapaa sekä toiminnan jatkuvuuden periaatetta.

2.2.1 Kohtuullinen varmuus

IFAC:n ISA 200-standardin mukaan (2020) tilintarkastajan on hankittava lausuntonsa perustaksi kohtuullinen varmuus siitä, onko tilinpäätöksessä kokonaisuutena väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvaa olennaista virheellisyyttä. Tämä tavoite saavutetaan standardin mukaan silloin, kun tilintarkastaja on hankkinut tarpeellisen määrän tarkoituksen mukaista ja tarkoitukseen sopivaa tilintarkastusevidenssiä alentaakseen tilintarkastusriskin hyväksyttävän alhaiselle tasolle. Tilintarkastusriski tarkoittaa sitä riskiä, että tilintarkastaja esittäisi väärän lausunnon olennaisesti virheellisestä tilinpäätöksestä. Tilintarkastajalta ei vaadita täydellistä varmuutta, sillä tilintarkastukseen liittyy luontaisia rajoitteita. (IFAC & Suomen tilintarkastajat, 2020.)

Halonen ja Steiner (2009) on jakanut rajoitteet kolmeen ryhmään. Ensimmäisenä on taloudelliseen raportointiin ja liiketoimintaprosesseihin liittyvät rajoitteet, joilla tarkoitetaan niitä seikkoja, joiden kanssa tilintarkastajien sekä toimivan johdon on tultava toimeen. Tähän liittyy mm. toimivan johdon käyttämää subjektiivista harkintaa joidenkin tilinpäätöserien osalta. Esimerkkinä Halonen ja Steiner käyttävät tästä jonkin erän käyvän arvon arviointia, josta ei voida saada täyttä varmuutta erän oikeellisuudesta.

Toisena rajoitteena on listattu tilintarkastusevidenssin luonne ja siihen liittyvät rajoitukset. Tarkastusevidenssistä on suurin osa sellaista, että se on ennemminkin vakuuttavaa kuin ehdottoman varmuuden antavaa. Tilintarkastuksessa on aina olemassa riski, että joku oleellinen tieto jää saamatta tai se salataan tilintarkastajalta. Myös tarkastusotosten käyttöön liittyy rajoitteita, sillä jos ja usein kun otos on alle 100 %, liittyy siihen riski, että kaikkia virheellisyyksiä havaita tarkastuksen aikana.

Kolmas rajoite liittyy taloudellisen raportoinnin aikatauluihin sekä kustannus—hyöty—tasapainoon. Tällä tarkoitetaan sitä, että tilintarkastajan resurssit eivät riitä antamaan 100 % varmuutta tilinpäätöksestä. Tilintarkastusevidenssin kerääminen tulisi kalliiksi ja veisi niin paljon aikaa, että se ei käytännössä olisi mahdollista. Tässäkin tilanteessa olisi mahdollista, että kaikki olennaiset virheet eivät paljastuisi. (Halonen ja Steiner, 2019.)

2.2.2 Olennaisuus

ISA 320 standardissa on annettu neuvoja tilintarkastajalle olennaisuuden määrittelyyn. Olennaiset tiedot on määritelty sillä perusteella, jos tietojen virheellinen esittäminen tai kokonaan täyttämättä jättäminen vaikuttaa tilinpäätöksen käyttäjien päätöksiin, on tietoihin tapauksessa olennainen. Tilintarkastaja määrittää olennaisuuden ammatillista harkintaa käyttäen ja siihen vaikuttaa tilintarkastajan näkemys tilinpäätöksen käyttäjien taloudellisen informaation tarpeista. (IFAC & Suomen tilintarkastajat, 2020, s. 352–355.)

Isa-standardeissa olennaisuudella tarkoitetaan yhtä tai mahdollisesti useampaa tilintarkastajan määrittämää rahamäärää, joka on tilinpäätökselle kokonaisuutena määritettyä olennaisuutta pienempi, jotta saataisiin alennetuksi asianmukaisen alhaiselle tasolle todennäköisyys sille, että yhteenlasketut korjaamattomat ja havaitsemattomat virheellisyudet ylittävät tilinpäätökselle kokonaisuutena määritetyn olennaisuuden. (IFAC & Suomen tilintarkastajat, 2020, s. 352–355.)

2.2.3 Hyvä tilintarkastustapa

Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajan tulee noudattaa hyvää tilintarkastustapaa suorittaessaan tilintarkastuslaissa tarkoitettuja tehtäviä. Hyvä tilintarkastustapa sisältää jatkuvasti muuttuvaa sisältöä, keskeisenä osana kansainväliset tilintarkastusalan standardit. Lisäksi hyvään tilintarkastustapaan kuuluu se, että tilintarkastajan on noudatettava ammattieettisiä periaatteita. (Halonen & Steiner, 2009, s. 31). Hyvän tilintarkastustavan lähteitä ovat kansainvälisten tilintarkastusalanstandardien lisäksi lait ja asetukset, joista tärkeimpänä tilintarkastuslaki. Kuitenkin tilintarkastajan tulee noudattaa säädöksiä osakeyhtiölaista sekä valtioneuvoston asetus tilintarkastuksesta. Lisäksi IESBA (International Ethics Standards Board for Accountants) julkaisee IFAC:n kanssa yhteistyössä ammattieettiset säännöt tilintarkastajille, jotka ovat osa hyvää tilintarkastustapaa. Suomenkieliseksi teoksen kääntää Suomen Tilintarkastajat ry. Eettiset säännöt -teos sisältää muun muassa riippumattomuuteen liittyviä eettisiä sääntöjä. (IESBA & IFAC, 2020.)

2.2.4 Toiminnan jatkuvuus

Kirjanpitolain 3 luvun 3 §:n mukaan tilinpäätös tulee laatia siten, että on oletus kirjanpitovelvollisen toiminnan jatkuvuudesta. Koronapandemia on tehnyt syviä haavoja useiden yritysten liiketoimintaan. Tilanne näyttää toiminnan jatkuvuuden kannalta ongelmalliselta tiettyjen toimialojen yhtiöissä. Toiminnan jatkuvuudella tarkoitetaan sitä, että tilinpäätöksen laadinnan yhteydessä tulisi pohtia, voiko toiminnan olettaa jatkuvan realistisesti myös tulevaisuudessa. Toisin sanoen tulisi miettiä, onko yhtiöllä edellytykset

jatkaa toimintaansa vähintään seuraavan tilikauden ajan. Jos yhtiön taloudellinen tilanne on vakaa ja kokonaistilanne on hyvä, voidaan toiminnan jatkuvuuden periaatetta soveltaa tilinpäätöksen laatimisperiaatteena. Kuitenkaan yhtiön taloudellisesti heikko tilanne ei välttämättä kerro kokonaiskuvaa, sillä yrittäjällä voi olla ulkoisia suhteita ja rahoituslähteitä, joiden avulla yhtiö voi pärjätä taloudellisesti seuraavan tilikauden ajan. (Kampman, 2020.)

Maaliskuussa 2020 suurin osa suomalaisista yhtiöistä olivat ehtineet saada edellisen vuoden luvut jo valmiiksi ja tilintarkastukseen, mutta osa yhtiöistä yhä laati tilinpäätöksiään. Tilintarkastajan työnkuva kokee muutoksen, kun tilintarkastajien tulee tosissaan miettiä pienten yhtiöiden rahoituksen ja kassan riittävyyttä tulevaisuudessa. Yhtiöiden kuluerät jatkavat juoksemistaan, joten lainojen lyhennyserät, investoinnit ja muut säästötoimet menevät puntaroitavaksi. (Grönroos, 2020.)

Tilintarkastajalla on vastuu arvioida yhtiön toiminnan jatkuvuutta ennakoitavissa olevan tulevaisuuden ajan. ISA 570 standardi määrittää toiminnan jatkuvuuteen liittyviä tekijöitä ja vaatimuksia tilintarkastajalle. Tilintarkastaja on velvollinen hankkimaan tarpeellisen määrän tarkoituksen sopivaa tilintarkastusevidenssiä ja tekemään sen perusteella johtopäätöksen siitä, onko johdolla perusteet käyttää toiminnan jatkuvuuden perustetta tilinpäätöksessään sekä siitä, liittyykö yhteisön kykyyn jatkaa toimintaansa olennaista epävarmuutta. (IFAC, 2016.)

Pk-yhtiöiden johto harvemmin laativat yksityiskohtaista arviota yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa. Sen sijaan toiminnan jatkuvuutta arvioidaan pk-yhtiöiden osalta keskustelemalla yhtiön johdon kanssa tulevaisuuden rahoituksesta ja toiminnasta. Johdon tekemän arvion täytyy ulottua vähintään seuraavan 12 kuukauden ajalta arviointihetkestä. (IFAC, 2019.)

3 Pk-yrityksen määrittely ja tilintarkastus

Pk-yritys on tilastokeskuksen mukaan määritelty yrityksiksi, joiden henkilöstömäärä on vähemmän kuin 250 työntekijää ja joiden liikevaihto 12 kuukauden tilikaudella on enintään 50 miljoonaa euroa, tai taseen loppusumma on enintään 43 miljoonaa euroa. Suomessa toimi 357 000 yritystä vuonna 2016, joista pieniä ja keskisuuria yrityksiä oli 350 000 eli 98 prosenttia yrityksistä. (Tilastokeskus, 2019, 2017). Tilastokeskuksen mukaan Suomessa oli 292 377 yritystä vuonna 2019 pois lukien maa-, metsä- ja kalatalouden yritykset. Yrityksistä 93 prosenttia on alle 10 hengen yrityksiä. Vuoden 2019 yritysten yhteenlasketusta 445 miljardin euron liikevaihdosta yli puolet (57,5 %) syntyi pk-yrityksissä. (Suomen yrittäjät, 2021.) Kuten tilastot näyttävät, ovat tilintarkastusyhteisöjen asiakkaat suurimmaksi osaksi pk-yhtiöitä.

Tilintarkastusvelvollisuus määritellään Tilintarkastuslaissa (TTL). Tilintarkastuslain 2 luvun 2 §:n mukaan yhteisössä ja säätiössä on valittava tilintarkastaja ja toimitettava tilintarkastus sen mukaan kuin tilintarkastuslaissa ja muussa laissa säädetään. Mikäli muussa laissa ei toisin säädetä, tilintarkastaja voidaan jättää valitsematta yhteisössä, jossa sekä päättyneellä kaudella että sitä välittömästi edeltäneellä kaudella on täyttynyt enintään yksi seuraavista edellytyksistä;

- 1) taseen loppusumma ylittää 100 000 euroa;
- 2) liikevaihto tai sitä vastaava tuotto ylittää 200 000 euroa; tai
- 3) palveluksessa on keskimäärin yli kolme henkilöä,

Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajan voi myös jättää valitsematta, jos yhteisö on vasta aloittamassa toimintaa, eikä ole päätyntä kautta edeltävää kautta olemassakaan (TTL 2 luku 3 §).

3.1 Pk-yhtiön tilintarkastuksen erityispiirteet tilintarkastuksen näkökulmasta

Pk-yritysten tilintarkastuksessa on professori Markku Koskelan (2005) mukaan periaatteessa samat velvollisuudet ja vastuut tilintarkastajalla kuin suuremmissakin yhtiöissä. Tilintarkastus tulee suorittaa hyvän tilintarkastustavan mukaisesti molemmissa tapauksissa. Molemmissa tarkastuksissa tilintarkastajalta odotetaan ja edellytetään kelpoisuutta tarkastustehtävän suorittamiseen sekä lisäksi riippumattomuutta ja esteettömyyttä. Tilintarkastajaa koskee lisäksi salassapitovelvollisuus. (Markku Koskela, 2005.)

Tilintarkastus sisältää yhteisön kirjanpidon ja tilinpäätöksen sekä hallinnon tarkastuksen, joiden tarkastuksen perusteella tilintarkastaja antaa lausunnon, joka on säädetty tilintarkastuslaissa. Pienten ja keskisuurten yritysten erityispiirteitä on se, että pk-yhtiöissä usein johto ja omistus on samojen henkilöiden käsissä, kirjanpito usein hoidetaan ulkoisessa tilitoimistossa, hallinnolliset käytännöt ovat minimaalisia, sisäiset kontrollit vähäisiä ja usein täysin olemattomia sekä lisäksi vero- ja voitonjakokysymykset ovat usein esillä, kun tilintarkastusta tehdään. (Markku Koskela, 2005.)

3.1.1 ISA-standardien soveltaminen pk-yhtiöihin

Suomen tilintarkastajat ry. on kääntänyt IFAC:n teoksen ISA-standardien soveltaminen pk-yhtiöiden tilintarkastuksessa suomen kielelle. ISA-standardien käyttäminen pienissä toimeksiannoissa on ollut puheenaiheena pitkään. Tilintarkastus tulisi tehdä hyvää tilintarkastustapaa noudattaen ja useimmissa määrittelyissä hyvän tilintarkastustavan osana on ISA-standardien noudattaminen. IFAC (International Federation of Accountants) on tehnyt kirjan ISA-standardien soveltamisesta pk-yhteisöjen tarkastuksessa, josta suomenkielisen käännöksen on tehnyt Suomen Tilintarkastajat ry vuonna 2019. Kirjassa käydään läpi standardi kerrallaan niitä kohtia, joissa standardia voi soveltaa jollain tavalla, jos kyseessä on pk-yhtiön tilintarkastus. Soveltamisopas antaa epävirallista ohjeistusta

standardien soveltamisesta. Opas toimii täydentävänä tietona ISA-standardeille. Tämän avulla ei voi korvata ISA-standardeja. (IFAC & Suomen Tilintarkastajat, 2019.)

Kuitenkin Riitta Laine tilintarkastusasiantuntija blogissaan (2019) pohtii ISA-standardien soveltamisen haasteellisuutta pk-yhtiöihin. Hänen ajatuksensa johtavat siihen, että tilintarkastajan on aina noudatettava hyvää tilintarkastustapaa, joka usein tarkoittaa ISA-standardien soveltamista, ainakin osittain. Pienten tilintarkastustoimeksiantojen osalta ISA-standardien soveltamisesta puhutaan suhteellisesta soveltamisesta, jolla tarkoitetaan sitä, että standardien vaatimuksia skaalataan toimeksiannon kokoon, monimutkaisuuteen ja yhteisömuotoon sopiviksi. Tilintarkastuslaissa käytetään termiä tarkoituksenmukainen laajuus. Laineen (2019) mielestä kuitenkin ohjeistus on epäselvä, sillä hyvä tilintarkastustapa sekä tarkoituksenmukainen laajuus on jäänyt määrittelemättä sen tarkemmin.

Tilintarkastuksen erityispiirteitä pk-yhtiöiden osalta on alla käyty tarkemmin läpi tilintarkastusprosessien näkökulmasta, jossa samalla käsitellään ISA-standardien soveltamista tilintarkastusprosessin eri vaiheissa pk-yhtiöihin.

3.2 Tilintarkastusprosessi sekä pk-yhtiön ominaispiirteet tilintarkastusprosessissa

Tilintarkastus prosessi koostuu kolmesta vaiheesta; tarkastuksen suunnittelu, toteutus sekä päättäminen. Tilintarkastusprosessi ei eroa eri kokoisten yhtiöiden välillä, mutta prosessin vaiheiden sisältö ja työmäärä riippuu tilintarkastettavan yhtiön koosta ja muodosta. Käydään alla läpi vaiheittain pk-yhtiöiden näkökulmasta tilintarkastusprosessia sekä lisäksi ISA-standardien soveltamiskohtia prosessin mukaisesti. ISA-standardien soveltamiskohtia on paljon, joten alla tutustutaan olennaisimpiin ja eniten tarkastusprosessiin vaikuttaviin kohtiin. Käydään lisäksi läpi, miten koronapandemia on vaikuttanut tilintarkastuksen eri osa-alueisiin.

3.2.1 Suunnitteluvaihe

Tilintarkastusprosessin suunnitteluvaihe on tärkeä osa prosessia, sillä sen kautta varmistetaan tilintarkastustoimeksiannon suorituksen tehokkuus ja taloudellisuus. Toimeksiannottaja tulisi suorittaa mahdollisimman tehokkaasti. Suunnitteluvaiheessa myös päätetään tilintarkastuksen tarkastustoimenpiteistä, joita tehdään toteutusvaiheessa. Suunniteltujen toimenpiteiden avulla tilintarkastustiimin tulee saada tilintarkastusriski hyväksyttävän alhaiselle tasolle. Riskit tulee arvioida ennen toimenpiteiden päättämistä. (Halonen & Steiner, 2009.)

Suunnitteluvaihe on tilintarkastajan velvollisuus ja sitä käsitellään ISA 300 -standardissa. Aiemmin käytiin läpi sitä, että ISA-standardeja voidaan soveltaa pk-yritysten tilintarkastuksissa. ISA300 -standardin soveltamisesta on annettu epävirallinen ohje ISA-standardien soveltamisoppaassa pk-yhtiöiden tilintarkastuksessa. Suunnitteluvaiheessa erityistä huomiota vaativaa on pienten yhtiöiden osalta, että niiden tilintarkastuksia suorittavat yleensä hyvin pienet tilintarkastustiimit, jonka vuoksi koordinointi ja tiimin jäsenten välinen kommunikointi on helpompaa ja tarkastuksen kokonaisstrategian laatiminen voi olla hyvin suoraviivaista. Pienten yhtiöiden osalta dokumentaatio voi olla muodoltaan lyhyt muistio, jossa on käyty läpi toimeksiannon luonne ja ajoitus, edellisessä tilintarkastuksessa tunnistetut ongelmalliset seikat, muutokset kuluneella kaudella, niiden myötä tarvittavat muutokset tarkastuksen strategiaan tai tilintarkastussuunnitelmaan sekä tilintarkastustiimin kunkin jäsenen erityiset tehtävät. (IFAC & Suomen Tilintarkastajat ry. 2019.)

Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheeseen koronapandemia on vaikuttanut tilintarkastusriskien ymmärryksen muodostamisessa. Koronapandemia on vaikuttanut toimialakohtaisesti eritavoin yhtiöihin ja niiden liiketoimintaan, ja vaikutusten myötä tehnyt tietyistä toimialoista riskisempiä tarkastettavia. Suunnitteluvaiheessa on jouduttu kiinnittämään huomioita yhtiökohtaisesti toiminnan jatkuvuuden arviointiin sekä tilintarkastusriskien yhteydessä on havainnointu erityishuomiota vaativia tiliryhmiä, kun asiakasyritykset ovat

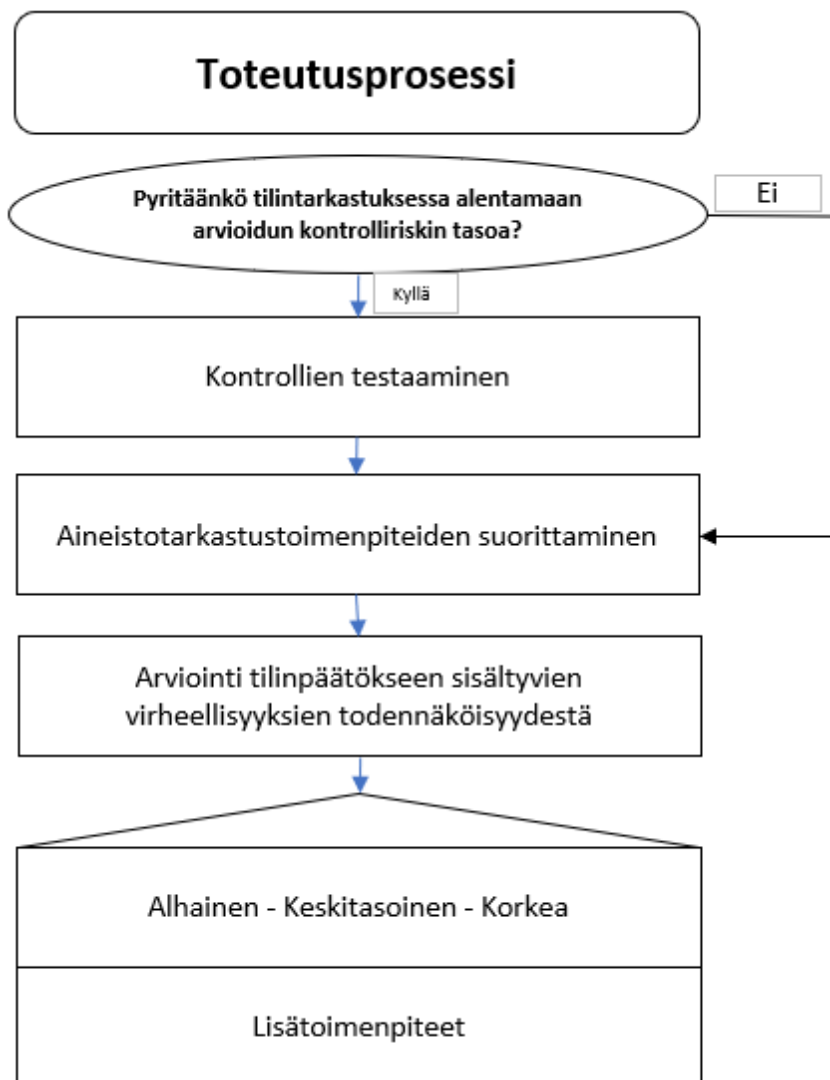
saaneet koronapandemian vuoksi myönnettyjä erilaisia tukia rahoittajilta sekä valtiolta. Kappaleessa 4.1 käydään tarkemmin läpi asiakasyritysten rahoittajilta sekä valtiolta saatuja tukia.

3.2.2 Toteutusvaihe

Suunnitteluvaiheessa tilintarkastaja on muodostanut näkemyksen olennaisen virheellisuuden riskeistä, jotka liittyvät yhtiön toimintaympäristöön, sisäiseen valvontaan sekä yhteisöön itseensä. Tilintarkastuksen toteutusvaiheessa vastataan riskeihin, jotka on arvioitu olennaisiksi virheellisyyksien mahdollisuuksiksi suunnitteluvaiheessa. Toteutusvaiheessa yleisiä toimenpiteitä on kontrollitestaukset sekä aineistotarkastustoimenpiteet.

Alla oleva kuva näyttää toteutusvaiheen tärkeimmät vaiheet. Toteutusvaiheen toimenpiteisiin liittyy vahvasti ISA 330 -standardi, jossa keskitytään testauksen laajuuden määrittämiseen. Lähtökohta toteutuksessa on arvioida kontrolliriskiä ja sitä, aiotaanko sitä alentaa kontrollien testaamisen avulla. Kontrolliriski tarkoittaa sellaista yhtiön sisäistä riskiä tilintarkastajan kannalta, että yhtiön sisäinen valvonta ei havaitse tai korjaa oikea-aikaisesti virheellisyyttä, joka voi sisältyä liiketapahtumien lajeihin, tilien saldoihin tai tilinpäätöksessä esitettäviin tietoihin ja joka voisi olla olennainen joko yksistään tai yhdessä muiden virheiden kanssa. Kontrolleista tulee muodostaa käsitys jo riskienarviointivaiheessa ja niiden toteutusta, suunnittelua sekä käyttöönottoa on arvioitava jo silloin. ISA-standardin mukaan kontrollien testaaminen ei ole perusteltua, jos poikkeamien löytäminen on todennäköistä. Tämä siitä syystä, että ainoa tapa hankkia tarvittava varmuus on kasvattaa otoskokoa. Jos löydetään taas poikkeama, pitäisi otoskokoa taas kasvattaa, mikä ei olisi järkevää. Helpompi tapa on suorittaa vaihtoehtoisia toimenpiteitä kuin kasvattaa otoskokoa. (IFAC & Suomen tilintarkastajat ry, 2019.) Pienissä ja keskikokoisissa yhtiöissä on usein johto ja omistus samojen henkilöiden hallussa, jonka vuoksi kontrollit ja sisäinen valvonta saattavat olla huteralla pohjalla, eikä niissä ole selkeää joka kerta toistuvaa prosessia. Tämän vuoksi usein pk-yhtiöiden tarkastuksessa kontrolleja ei

välttämättä testata, vaan suoritetaan toteutus muiden toimenpiteiden avulla lisäämällä aineistotarkastuksen määrää.

Kuva 1: Tilintarkastuksen toteutusvaihe. Mukailten lähteestä Halonen & Steiner, 2009.

Mikäli kontrolliriskin tasoa ei pyritä alentamaan, mennään kontrollien testaamisen ohi suoraan aineistotarkastustoimenpiteisiin. Aineistotarkastustoimenpiteitä on kahta erilaista: yksittäisten tapahtumien tarkastamista ja analyyttisiä aineistotarkastustoimenpiteitä. Aineistotarkastustoimenpiteitä tilintarkastaja ei käytännössä voi välttää. ISA 330 -standardin mukaan aineistotarkastustoimenpiteitä voidaan supistaa kontrollitestausten avulla, mutta kokonaan niiltä ei voi välttyä. Aineistotarkastustoimenpiteitä tulee tehdä

jokaiselle olennaisen liiketapahtumalajiin. Vaikka kontrollit olisivat kuinka hyvät ja sisäinen valvonta toimisi, liittyy niihin aina rajoitteita, joiden vuoksi sisäinen valvonta voi vain pienentää olennaisen virheellisuuden riskin tilinpäätöksessä, ei täysin mitätöimään mahdollisuutta olennaiselle virheelle. (Halonen & Steiner, 2009.) Yleisiä aineistotarkastustoimenpiteitä ovat muun muassa ulkoiset vahvistukset tietyistä saldoista, kuten pankkitileiltä sekä myyntisaamisista.

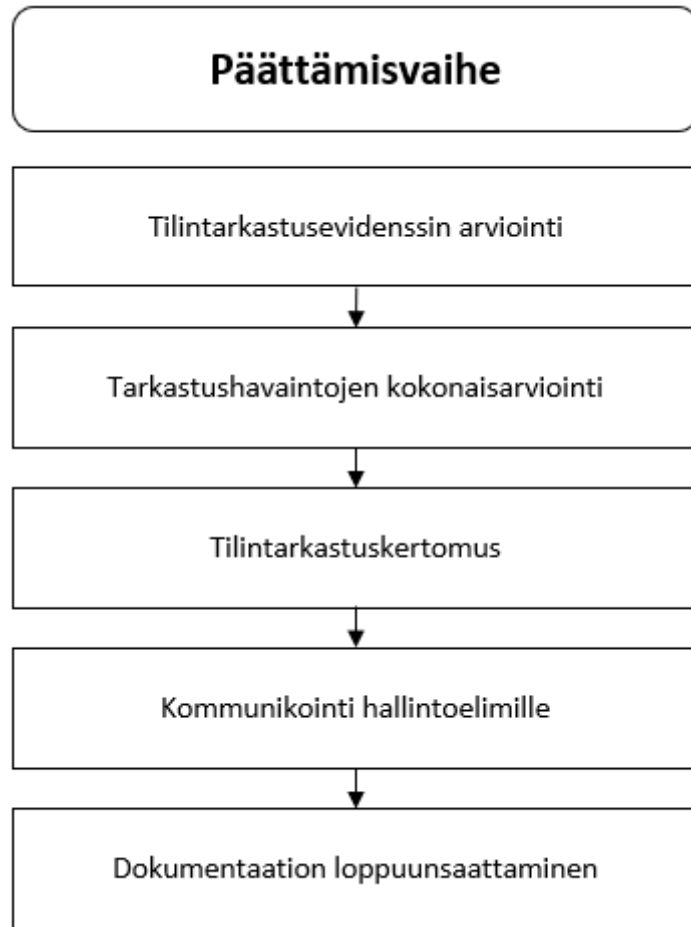
Aineistotarkastustoimenpiteet ovat sitä laajemmat, mitä suurempi olennaisen virheellisuuden riski liiketoimintalajiin liittyy. Mikäli tulokset kontrollitestausten perusteella eivät ole tyydyttäviä, voidaan aineistotarkastusta jopa siitä syystä laajentaa. (ISA 330) Pk-yhtiöiden osalta kontrollitestausten määrä riippuu useasta asiasta. Ensinnäkin pk-yhtiöiden kirjanpito on usein ulkoistettu ulkopuolisen tilitoimiston kirjanpitäjälle, joka toimii itsessään jo kontrollina väärinkäytöksille ammattitaitonsa kanssa. Pk-yhtiöiden prosesseja ei välttämättä ole eritelty erikseen eri henkilöiden alle, koska pk-yhtiöissä yleensä johdon henkilöstö on samalla yhtiön omistajia, ja ne valvovat päivittäin yhtiön toimintaa. Muuten kontrollit ovat yleensä minimaalisia, eikä niiden tarkastaminen tuota lisäarvoa, sillä aineistotarkastustoimenpiteitä tulee kuitenkin tehdä, koska kontrolleissa on paljon poikkeamia. Tästä johtuen useasti pk-yhtiöiden tarkastus koostuu suuremmaksi osaksi aineistotarkastustoimenpiteistä, joiden avulla vastataan arvioituihin riskeihin.

Koronapandemian vaikutuksia toteutusvaiheeseen tilintarkastajille ovat tuottaneet mm. erät, joiden arviointi on haastavaa ilman fyysistä läsnäoloa. Lisäksi toiminnan jatkuvuuden arviointi on haastavaa näinä aikoina, kun tulevaisuus näyttää osittain epävarmalta. Tilintarkastajan tulee varmistaa olennaisilta osin tilinpäätöksen paikkaansa pitävyyttä. Yhtiöillä voi toimialasta riippuen olla vaihto-omaisuutta tai käyttöomaisuudessa koneita ja laitteita yli määritetyn olennaisuuden, joten niiden olemassaolosta tulee varmistua. Aiemmin nämä on ollut eriä, joiden olemassaolo on voitu varmistaa menemällä fyysisesti paikanpäälle. Kuitenkin koronapandemian vuoksi on asetettu kokoontumisrajoituksia, joiden puitteissa näitä ei ole voitu käydä kaikilta osin varmistamassa yhtiön toimitiloissa. Lisäksi jo aiemmin mainittujen koronatukien tarkastus on tullut lisätyönä tilintarkastajille.

3.2.3 Päätäminen

Alla havainnoiva kuva tilinpäätösprosessin päättämisvaiheesta. Ennen tätä yhtiön tilintarkastuksen toteuttamisvaihe on jo tehty, eli tilintarkastusriskeihin on vastattu niihin sopivilla toimenpiteillä. Tilintarkastuksen tavoite on lisätä tilinpäätöksen käyttäjien luottamusta tilinpäätökseen. Päätämisvaiheessa tämä tavoite saavutetaan tilintarkastajan antaman lausunnon avulla. Tilintarkastaja ottaa tässä vaiheessa kantaa siihen, onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osin oikein laadittu paikallisen tilinpäätösnormiston mukaisesti.

Yhtiöiden on lain mukaisesti esitettävä tilinpäätöksessä tiettyjä vaadittuja tietoja, jotta tilinpäätös antaa oikean kuva yhtiön tilanteesta. Pk-yhteisön tilinpäätöksessä esitettävät tiedot eivät ole välttämättä kovin yksityiskohtaisia tai monimutkaisia, koska tietyt tilinpäätösnormistot sallivat pienehköjen yhtiöiden esittää tilinpäätöksessään vähemmän tietoja. Tämä ei kuitenkaan poista tilintarkastajalta velvollisuutta muodostaa käsitystä tilinpäätöksessä esitettävistä tiedoista ja arvioida vaadittaviin tietoihin liittyvät olennaisen virheellisyyden riskit.

Kuva 2: Tilintarkastuksen päättämismvaiheen toimet. Mukailten lähteestä Halonen & Steiner, 2009.

Evidenssin osalta tilintarkastajan on arvioitava, onko hankittu evidenssi soveltuvaa evidenssiä, jotta riski tilinpäätöksessä olevasta olennaisesta virheellisyydestä laskee hyväksyttävän alhaiselle tasolle, ja sitä, onko evidenssiä riittävästi. Yleinen tavoite on hankkia tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa evidenssiä, jotta tilinpäätöksen olennaisen virheellisyyden riski saadaan laskettua hyväksyttävän alhaiselle tasolle.

Tarkastushavaintojen kokonaisarviointin tavoite on määrittää, mikä on niiden vaikutus tilintarkastukseen ja onko tarvetta lisätoimenpiteille tilintarkastuksessa. Usein määrälliset virheet voidaan laskea yhteen ja niiden kokonaisvaikutusta tilinpäätökseen voidaan arvioida. (IFAC, Suomen tilintarkastajat ry, 2019.)

Tilintarkastajan kommunikointi hallintoelimien kanssa sisältyy yleensä toimeksiantokirjeeseen sekä johdon vahvistuskirjeeseen. Tilintarkastajan on kommunikoitava tilintarkastajan velvollisuuksista tilintarkastuksesta, tilintarkastuksen suunnitellusta laajuudesta sekä ajoituksesta, merkittävistä havainnoista tilintarkastuksessa sekä tilintarkastajan riippumattomuudesta. (Halonen & Steiner, 2009.)

Pk-yhtiöiden kanssa ei aina tehdä erillistä dokumentaatiota yhtiöön. Mahdolliset havainnot ja muut asiat toimitetaan yhtiöön sähköpostitse tai sitten suullisesti, jos mahdollisuus sille on. Koronapandemian aikana kuitenkin enemmän pk-yhtiöiden kanssa on yhteys pidetty pääosin sähköisenä. Tilintarkastaja pyytää ennen tilintarkastuskertomuksen antamista yhtiöstä johdon vahvistusilmoituskirjeen. Yhtiön johto vahvistaa allekirjoituksellaan mm. sen, että tilinpäätös on laadittu toiminnan jatkuvuuden periaatteella, sillä yhtiö tulee jatkamaan toimintaa vähintään seuraavan 12 kuukauden ajan ja kykenee järjestämään riittävät taloudelliset voimavarat toiminnan jatkuvuuden varmistamiseksi. Collianderin ja Koposen (2020) mukaan johdon vahvistusilmoituskirje on näinä poikkeusaikoina merkittävä dokumentti tilintarkastajalle. Tilinpäätös voidaan laatia myöhemmin kuin mitä kirjanpitolaki määrää. Syynä poikkeukselle on myönnetty helpotus koronapandemian vuoksi. Asiasta on säädetty poikkeamislaisissa. Heidän mukaansa pidennetyn tilinpäätöksen laatimisajan mukaan tulee ongelma siitä, kuinka yhtiön tilanne on muuttunut tilinpäätöksen laatimisajankohdasta kertomuksen antamisajankohtaan mennessä.

Hallitus on tilinpäätöstä allekirjoittaessa antanut oikeat ja riittävät tiedot sen päivän tilanteesta, mutta tilintarkastaja toteaa kertomuksessaan kertomuspäivän tilanteen. Toiminnan jatkuvuuden miettiminen yhtiön kannalta on tuottanut päänvaivaa tilintarkastajille. Tilinpäätöksen laadinnan siirtäminen myönnetyn ohjeistuksen mukaisesti myöhemmän antaa sekä yhtiölle että tilintarkastajalle mahdollisuuden arvioida yhtiön toiminnan jatkuvuutta hieman pidempään, mutta tilintarkastajan täytyy ottaa siihen kantaa erillisellä kannanotolla.

3.3 Teknologian vaikutus tilintarkastukseen

Teknologian kehitys on mahdollistanut yritysten suorittaa suurimmat osat toimenpiteistään sähköisesti. Tämä on lisännyt yhtiöiden raportoinnin määrää, koska yhtiöt voivat vaikka päivittäin tulostaa myyntiraportit verkosta. (Rezaee ja muut, 2002.) Koronapandemian aikaan tilintarkastuksia on tehty paljon etäyhteydellä, joita sähköiset palvelut ovat mahdollistaneet.

Digitaalisen taloushallinnon aihe on erittäin olennainen osa nykyajan tilintarkastusta. Eteenkin koronapandemian aikaan, kun on joutunut tekemään etäyhteydellä tiintarkastustoimenpiteitä, on digitaalinen kirjanpitojärjestelmä sekä tietojärjestelmät mahdollistaneet tämän hyvin.

Digitaalisesta taloushallinnosta on ollut erilaisia määritelmiä. Useimmat ovat johtaneet sähköisestä taloushallinnosta, joka on tietynlainen esiasie digitaaliselle taloushallinnolle. Näiden näkökulmien mukaan digitaalinen taloushallinto on nähty vain sähköisinä myynti- ja ostolaskuina sekä konekielisinä tiliotetapahtumina. Lahden ja Salmisen (2014) mukaan digitaaliselle taloushallinnolle on ollut vaikea määrittää yhtä oikeaa määritelmää alan murroksen jatkuvan vuoksi. Kuitenkin he ovat käyttäneet vakiintuneena määritelmänä sitä, että digitaalisella taloushallinnolla tarkoitetaan taloushallinnon kaikkien tietovirtojen ja käsittelyvaiheiden automatisointia ja käsittelyä digitaalisessa muodossa sähköisesti. Saman määritelmän on myös antanut Kaarlejärvi ja Salminen (2018) kirjassaan. Heidän mukaansa antavat lisäksi digitaaliselle taloushallinnolle toisen nimen: automaattinen taloushallinto.

Viimeaikaisen teknologinen kehitys on muuttanut myös ihmisen ja järjestelmän välistä suhdetta. Automaation määrä on lisääntynyt toimenpiteissä, joihin aiemmin on tarvittu ihmistä. Älykkään taloushallinnon järjestelmät luovat itsenäisesti käsittelysääntöjä, ratkaisevat poikkeamia sekä tekee täsmäytyksiä eri osien välillä. Tämän lisäksi älykkäät taloushallintojärjestelmät osaavat ennustaa tulevaa aikaisempien tapahtumien perusteella. Älykkään taloushallinnon tunnusmerkkejä ovat mm. prosessien

tarkoituksenmukaisuus ja yhdenmukaisuus sekä se, että järjestelmät ovat korvanneet taloushallinnon asiantuntijat rutiininomaisissa tehtävissä. (Kaarlejärvi ja Salminen, 2018, s. 15–18.)

Teknologian vaikutusta tilintarkastukseen on tutkittu aiemmin. Minerva Grönlund on tutkinut digitaalisen taloushallinnon vaikutusta tilintarkastukseen (2021). Tutkielmassa havaittiin, että digitaalinen taloushallinto nopeuttaa ja joustavoittaa tilintarkastusta, mikäli tilintarkastaja osaa hyödyntää digitaalisen taloushallintojärjestelmän etuja oikein. Tilintarkastuksen kustannukset ovat kuitenkin pysyneet ennallaan, oli järjestelmä sitten monimutkainen tai yksinkertainen. (Grönlund, 2021.)

Taloushallintoliiton toimitusjohtaja Antti Soro on ennustanut vuoden 2020 tammikuussa, että seuraavan vuosikymmenen aikana taloushallinnon työtehtävät, prosessit ja järjestelmät tulevat muuttumaan enemmän kuin koskaan. Tilitoimistoalalla sähköinen kirjanpito, eli asiakkaan ja tilitoimiston yhteiskäyttöiset, pilvipohjaiset järjestelmät tulevat yleistymään. Soro ottaa myös kantaa tilintarkastuksen kehittämiseen. Nykyinen tilintarkastusmalli ei luo tarpeeksi hänen mukaansa lisäarvoa suhteessa kuluihin ja aikatauluun. (Soro, 2020.) Myös Sutton (2006) on kritisoinut tilintarkastusalaa siitä, että he sopeutuvat huonosti taloushallinnon digitaaliseen muutokseen ja yritysten uusiin järjestelmiin.

Teknologian kehitys on lisännyt tilintarkastajien painetta ottaa käyttöön enemmän ja enemmän tietokoneavusteisia tilintarkastusjärjestelmiä ja ohjelmia. Digitaalinen taloushallinto helpottaa tilintarkastajan työtä, sillä aineisto on saatavilla sähköisesti, eikä aineistomappeja nykyään ole käytössä kuin vähimmäisosalla yrityksistä. Digitaalisen taloushallinnon muodoissakin on eroavaisuuksia. Kaikilla ei ole käytössä täydellinen digitaalinen taloushallinto, joten osa aineistosta saattaa olla paperisena arkistoinnissa yhtiön kirjanpitäjällä. Koronapandemian aikana teknologia on ollut avainasemassa pk-yhtiöiden tilintarkastuksen onnistumisessa. Etätyöskentelysuositusten puitteissa ei ole ollut mahdollista mennä asiakkaan tiloihin tekemään tilintarkastusta. Tämän myötä

tilintarkastajan työ on muuttunut enemmän sähköisten järjestelmien myötä järjestelmien käytön opiskelusta niiden tarkastusten tekemiseen.

4 Koronapandemian vaikutus yhtiöihin sekä tilintarkastukseen

Tämä luku koostuu kolmesta tutkimuksen aiheeseen johdattelevasta alaluvusta. Koronapandemian vaikutusta yritysten toimintaan on ehditty tutkia jo, vaikka koronapandemia ei ole Suomessa vieläkään ohi marraskuussa 2021. Ensimmäisessä alaluvussa käydään läpi koronapandemian vaikutuksia yhtiöihin maailmalla sekä Suomessa. Toisessa luvussa summataan koronapandemian vaikutuksia tilintarkastukseen aiempien tutkielmien perusteella. Kolmannessa luvussa käydään läpi pk-yhtiöille tarjottuja apuja koronapandemiasta selviämiseen.

4.1 Koronapandemian vaikutukset yrityksiin

Tässä luvussa tarkastellaan koronapandemian vaikutuksia yrityksiin sekä tilintarkastukseen aikaisempien tutkimusten pohjalta. Koronapandemian vaikutusta yrityksiin on tarkasteltu sekä Suomalaisten yhtiöiden osalta että ulkomaalaisten tekemien tutkimusten pohjalta. Tilintarkastuksen osalta tarkastellaan aiempien tutkimusten pohjalta haaste-kohtia sekä mahdollisia koronapandemian jälkeisen ajan vaikutuksia tilintarkastusalalla.

W. Bartik ja muut (2020) ovat julkaisseet heinäkuussa 2020 tutkimuksen koronapandemian vaikutuksista pieniin yhtiöihin Yhdysvalloissa. Kansanterveyden lisäksi koronapandemia on aiheuttanut taloudellisen shokin ympäri maailmaa. Vain muutama viikko siitä, kun korona epidemia oli muuttunut pandemiaksi, oli pienissä yhtiöissä jo ongelmia toiminnan kanssa. Tämän tutkimuksen 5 800 Yhdysvaltalaisesta pienyrityksestä 43 % oli lopettanut toimintansa tilapäisesti ja lähes kaikki lopetukset johtuivat koronapandemiasta. Syyksi lopettamiselle tutkimuksen mukaan oli kysynnän väheneminen sekä työntekijöiden terveydestä huolehtiminen, toissijainen syy oli toimitusketjujen häiriöt. Tutkimukseen osallistuneista yrityksistä työllisyys on laskenut tammikuusta 2020 lähtien 39 %. Tulokset vaihtelivat myös toimialojen mukaan ja suurimman työllisyyden laskun kokivat yhteisesti vähittäiskauppa, taide ja viihde, henkilökohtaisten palvelujen, ruoka- ja ravintola-alan yritykset, joissa tutkimuksen mukaan työllisyys laski 50 % koronapandemian

aiheuttamana. Tutkimuksessa on arvioitu Yhdysvalloissa 32,7 miljoonan henkilön menettävän työpaikkansa, jos pandemia kestäisi yli 4 kuukautta ja 35,1 miljoonaa henkilöä, jos pandemia kestää yli 6 kuukautta. (W. Bartik ja muut, 2020.) Tämä tutkimus on kuitenkin toteutettu sen verran pian pandemian alkamisen jälkeen, että arviot ovat tästä parantuneet.

Toukokuussa 2020 on tutkittu koronapandemian vaikutusta pk-yhtiöihin Euroopassa. Eteenkin Euroopan turismin parissa toimivat yhtiöt ovat olleet vaikeuksissa koronapandemian takia matkailun melkein pysähtyessä. Euroopan alueella hotellit ovat olleet suurimpia kärsijöitä pandemiasta johtuen. Karanteenien vuoksi toukokuussa 2020 tehdyssä tutkielmassa osa yhtiöistä on joutunut keskeyttämään tuotantonsa kokonaan. (Secinaro ja muut, 2020.) Kuten yllä on mainittu, koronapandemia on asettanut suuria taloudellisia haasteita palvelu- ja matkailuyhtiöihin ympäri maailman.

Ravindran ja muut (2020) ovat tehneet case -tutkimuksen yrityksiin ja jaotellut pk-yhtiön kolmeen ryhmään tutkimuksen perusteella siten, miten koronapandemia on vaikuttanut yhtiöiden toimintaan. He ovat valinneet satunnaisesti 5 kappaletta pk-yhtiöitä Kiinasta, Intiasta, Bahrainista sekä Yhdysvalloista. He ovat tutkineet yritysten strategioita, miten he tulevat selviämään koronapandemian aiheuttamista haasteista.

Ensimmäinen ryhmä on nimeltään *pandemian soturit*. Nämä ovat niitä yhtiöitä, jotka myyvät oleellisiksi luokiteltuja tuotteita tai palveluita, joita ihmiset tarvitsevat pandemian aikana. Näiden yhtiöiden on pysyttävä toiminnassa. Näitä ovat mm. päivittäistavarakaupat ja elintarvikemyyjät, terveydenhuolto ja muut vastaavat yritykset. Nämä yhtiöt ovat tavallaan pandemiasta hyötyjiä, vaikka toimitusketjuissa ja henkilöstössä on varmasti ongelmia koronapandemian aikana.

Toinen ryhmä on nimeltään *selviytyjät*. Nämä ovat yhtiöitä, jotka myyvät tuotetta tai palvelua, jota voidaan pitää jossain määrin tarpeettomana koronapandemian aikana. Tämän seurauksena he ovat kohdanneet suuren kysynnän laskun pandemian aikana, koska

sosiaalisia kohtaamisia on pyritty välttämään. Nämä yhtiöt voivat olla myös riippuvaisia suurista fyysisistä tiloista tai ihmisistä. Tutkimuksessa case -yrityksenä oli kodin turvajärjestelmiä välittävä yhtiö Intiasta ja toisena fysioterapiayhdistys Yhdysvalloista. Tämän tyyppiset palvelun tarjoajat kuuluvat selviytyjiin pandemian aikana.

Kolmas ryhmä on *digitaaliset alkuperäiset*. Pandemian myötä yhtiöt tiedostavat digitaalisten ratkaisujen tärkeyden, kun eri maihin on asetettu liikkumisrajoituksia ja turvaetäisyyksiä. Tämä asettaa digitaaliset alkuperäiset -yritysryhmän erityiseen etuun. Tämä yritysryhmä edustaa digitaalista teknologiaa hyödyntäviä yhtiöitä, joille ominaista on muutuvuus ja ketteryys, joiden avulla ne pystyvät sopeutumaan tilanteeseen rakenteensa ja toimintatapansa avulla. Nämä yhtiöt voivat jatkaa toimintaansa ja saada tiettyjä etuja, kun asiakkaat kiinnostuvat heidän digitaalisista tuotteistaan halutessaan siirtyä digitaaliseen ympäristöön. Tähän kategoriaan menee mm. verkkokaupat ja etäpalvelut, kuten kauppasovellukset, joiden kautta saa tilattua ruokaa kotiovelle. (Ravindran ja muut, 2020.)

Ajankohtaisia tutkimuksia ei maailmalta löydy. Yllä olevat tutkimukset on toteutettu heti koronapandemian alkuvaiheessa, jonka vuoksi tulokset ovat muuttuneet reilusti vuoden 2021 puolella. Alla on tarkasteltu tilannetta Suomessa koronapandemian aikana pk-yhtiöiden osalta sekä niiden vaikutuksia hieman pidemmälle.

Koronapandemian vaikutukset ovat rajoitusten ja muiden vuoksi vieneet suuren osan useiden yritysten ja toimialojen liiketoiminnasta. Teollisuuden sekä palvelualoilla liikevaihto on kääntynyt laskuun jo 2019 vuoden puolella. Koronakevään aikana yhtiöt ovat joutuneet tekemään lomautuksia, lakkautuksia sekä yt-neuvotteluita koronapandemian vuoksi. Koronapandemian aikana pk-yritykset ovat yhä tuottaneet Suomalaisten yhtiöiden kokonaisliikevaihdosta noin 60 prosenttia ja lisäksi työllistävät 66 prosenttia yritysten henkilöstöstä. Suurimmat koronapandemian tuomat muutokset ovat alkaneet toisella neljänneksellä vuonna 2020. Palvelualojen liikevaihto suomalaisilla yrityksillä putosi yhteensä 15,8 prosenttia. Palvelualojen muutos näkyi myös loogisesti

palkkauskustannuksista, jotka pienenevät 9,2 prosenttia edellisvuoden vastaavasta ajankohdasta. Tämä palvelualojen pienentyminen vaikutti kuluttajien ostovoimaan, sillä palvelualojen yrityksissä työskentelee yhteensä lähes 530 000 henkilöä, joista noin 70 prosenttia työskentelee pk-yrityksissä. Kevään ja kesän ajan rajoitukset koettelivat paljon työllistäviä aloja, kuten kuljetus ja varastointi sekä majoitus- ja ravitsemustoiminnan aloille. Muut kärsivät alat ovat lisäksi taiteen ja viihteen ala sekä virkistystyksen toimialat. Toisella neljänneksellä ravitsemus- ja majoitustoiminnan toimialan liikevaihto supistui vuodentakaisesta eniten, joka väheni 53,4 prosenttia edelliskaudesta. (Tilastokeskus, 2020.)

Tilastokeskuksen tilastojen mukaan pk-yhtiöt ovat pärjänneet koronapandemian aikana paremmin kuin suuret yli 250 henkilöä työllistävät yritykset toimialasta riippumatta. Toisella neljänneksellä kuljetus- ja varastointialan suurten yritysten liikevaihto supistui lähes puolella, kun taas alle 10 hengen yhtiöiden saman toimialan yhtiöillä liikevaihto supistui vain 14,7 prosenttia. Saman suuntainen kehitys on ollut myös ravitsemus- ja majoitus-alalla. Suurten yhtiöiden liikevaihto laski toisella neljänneksellä yli 60 prosenttia kun taas pienissä yhtiöissä (alle 10 hengen yhtiöt) kasvattivat liikevaihtoaan 7,3 prosenttia. Päivit-täistavarakauppojen osalta liikevaihto on noussut poikkeuksellisen voimakkaasti toisen neljänneksen osalta. Eniten liikevaihto on kasvanut alle 50 hengen yritysten osalta. (Tilastokeskus, 2020.)

Tilastokeskuksen mukaan pk-yrityksen 2020 loppuvuoden ennusteet ovat sellaiset, että investointeja pyritään vähentämään. Aiemmissa talouskriiseissä pk-yhtiöt ovat pyrkineet pitämään henkilöstöstään kiinni, joka näyttäisi tilastokeskuksen mukaan olevan nytkin suurimman osan pk-yhtiöiden agenda. Vaikka pk-yhtiöt ovatkin pärjänneet suuria yrityksiä paremmin globaalin pandemian aikana, on niiden rahoituspuskuri huomattavasti heikompi kuin suurten yhtiöiden, jonka vuoksi niiden mahdollisuudet selvitä pidemmän ajanjakson kriisistä ovat heikommat. Hallitus myöntää erityisesti pk-yrityksille koronatu-kea vaikeimman tilanteen aikana, jotta säästytään suurilta irtisanoutumisilta sekä konkurseilta. (Tilastokeskus, 2020.)

Tesi (Suomen Teollisuussijoitus Oy, 2021) on valtion pääomasijoitusyhtiö, joka on tehnyt Suomalaisiin pk-yrityksiin tutkimusta koronapandemian aikana. Kyselyjä on tehty neljänä ajanjaksona. Ensimmäinen kierros on toteutettu 3.4.—5.5.2020. Toinen kierros toteutettiin 20.5.—15.6.2020. Käydään alla läpi kolmannen sekä neljännen kierroksen tuloksia, jotka antavat parhaimman kokonaiskuvan vaikutuksista ja tilanteesta tällä hetkellä.

Kolmas kierros toteutettu 4.11.—30.11.2020. Kolmas kierros on toteutettu juuri toisen aallon kiihtymisvaiheessa Suomessa. Kolmannen kierroksen tulokset osoittavat, että koronakriisi on vaikuttanut lopulta huomattavasti ensimmäisiä arvioita maltillisemmin pk-yhtiöihin. Marraskuun aikana tekemän kyselyn mukaan 50 % vastanneista suomalaisista pk-yhtiöistä arvioivat liikevaihtonsa laskeneen vuoden takaiseen verrattuna, joista 13 % arvioi liikevaihdon laskeneen enemmän kuin 40 %. Marraskuun tutkimukseen osallistuneista 39 % on saanut koronatukea Business Finlandilta. Vaikka tukea on yhtiöille jaettu, on noin 3 prosenttia pk-yrityksistä ajautumassa kyselyn mukaan konkurssiin konkurssilainsäädännön eräänntyessä tammikuussa 2021. Suurin osuus konkurssiin mahdollisesti ajautuvista yhtiöistä toimii majoitus- ja ravitsemisalalla, johon koronapandemia on vaikuttanut eniten. Tutkimus osoittaa, että yrityksillä on ollut epävarmuutta ilmassa, kun suurin osa on ennustanut liikevaihdon laskua alkavalle vuodelle 2021. Koronakriisin vaikutuksissa on myös suuria eroja toimialojen välillä. Suurimman loven toimintaan on ottanut ehdottomasti matkailu- ja ravitsemisalan toimijat, toisin taas elintarvikkeiden vähittäiskaupat, joista suurin osa on vastannut liikevaihdon lokakuussa 2020 olevan 1–40 % suurempi kuin vertailukauden 2019 lokakuussa.

Neljäs ja viimeinen kierros toteutui 10.3.—7.4.2021. Tuo ajanjakso antoi jo yrityksille ai-
hetta positiivisille ennustuksille. Neljännen kierroksen kyselyihin vastanneista yhtiöistä 33 % ennusti liikevaihdon nousevan vuoden 2019 liikevaihdosta ja 49 % arvioi liikevaihdon laskevan. Yleisesti kierroksen päähavainnoissa sanotaan, että pk-yritykset ovat läpi kaikkien tutkittujen toimialojen tehneet merkittäviä ja pysyviä muutoksia liiketoimintaansa, ja yhtiöt odottavat muutosten vaikuttavan tulevien vuosien liikevaihtoon.

Yritykset odottavat vuodelta 2021, että liikevaihto jää vielä hieman alle edellisen normaalin vuoden 2019 liikevaihdosta.

Suomalaiset yritykset ovat myös saaneet taloudellista tukea valtiolta sekä rahoittajilta. Koronapandemian aikana rahoitusyhtiöt ovat olleet joustavia maksuaikojen sekä apurahojen suhteen. Yrityksille on myönnetty koronapandemian aikana paljon valtion rahoituslaitosten tukia. Koronatukia on jakanut muun muassa Finnvera, Business Finland, ELY-keskukset, kunnat ja Teollisuussijoitus sekä Valtionkonttori. Alla oleva kuva esittää, mistä kukin yritysryhmä voi hakea tukea. Pk-yhtiöiden vaihtoehdot ovat Business Finland sekä Finnvera.

Mistä yritys voi hakea rahoitusta koronavirustilanteessa?

	Oma pankki tai rahoittaja	ELY-keskukset	Business Finland	Finnvera	Kunnat
Yksinyrittäjä	x			x	x
Pienyritys	x	x		x	
Pk-yritys	x		x	x	
Midcap-yritys	x		x	x	
Suuryritys	x			x	

Kuva 3: Yritysten rahoitusvaihtoehdot. Mukailen lähteestä Finnvera 2020.

Business Finland ilmoitti koronavirusepidemian keskellä, että yrityksen rahoituspalvelut toimivat normaalisti ja joustavat epidemian keskellä, eikä yritysten tarvitse olla huolissaan tutkimus- ja kehityshankkeista. Business Finland on myöntänyt ja maksanut pandemian aikana rahoitusta normaalisti. (Business Finland, 2020.) Business Finland on jakanut häiriötilannerahoitusta suomalaisille yhtiöille, jotka ovat rahoitusta hakeneet. Häiriötilannerahoitus on tarkoitettu siihen, että yritys voi suunnitella ja kehittää uusia tuotteita tai toimintatapoja, jotka auttavat kriisitilanteesta selviytymistä ja luovat mahdollisuuksia tulevaisuuden liiketoiminnalle. Business Finlandin rahoitus kohdistuu lain mukaan tutkimus-, kehitys- ja innovaatiotoimintaan, mutta häiriötilannerahoituksessa kehittäminen voi olla hyvin käytännönläheistä, jos se on liiketoiminnalle tai toimintatavoille jotain uutta.

Business Finlandin rahoitus ei ole tarkoitettu korvaamaan esimerkiksi menetettyä myyntiä tai siitä aiheutuvia tappioita. Rahoitusvaihtoehtoja on kaksi. Ensimmäinen on esiselvityusrahoitus liiketoiminnan häiriötilanteisiin, jota voi saada enintään 10 000 euroa, kuitenkin siten, että avustuksen suuruus on enintään 80 % projektin hyväksytyistä kokonaiskustannuksista. Toinen vaihtoehto on kehittämisrahoitus liiketoiminnan häiriötilanteeseen, jonka suuruus on enintään 100 000 euroa, kuitenkin enintään 80 % projektin kokonaiskustannuksista. Häiriötilannerahoitukset ovat avustuksia, eikä niitä pidä maksaa takaisin. Avustuksen suuruus riippuu yhtiön koosta ja projektin laajuudesta. Projektikustannuksista on säädetty vielä erikseen. Rahoitusprojektin kustannuksiin saa lisätä vain palkkoja sekä ulkopuolisia palveluja, mutta esimerkiksi muita kuluja kuten vuokratilakustannuksia ei saa sisällyttää kustannuksiin. (Business Finland, 2020.)

Business Finlandin häiriötilannerahoitus on suunnattu yhtiöille, joiden taloustilanne on ollut vakaa ennen koronapandemiaa, mutta on kärsinyt koronaviruksen vaikutuksista. Rahoitus on tarkoitettu Suomessa toimiville pk-yrityksille, jotka ovat muodoltaan osakeyhtiöitä, julkisia osakeyhtiöitä, kommandiittiyhtiöitä, avoimia yrityksiä tai osuuskuntia. Yritykset, joilla on 6–250 työntekijää, ovat oikeutettuja avustukseen. (Business Finland, 2020.)

Finnvera suhtautui joustavasti koronapandemian aiheuttamiin rahoituksen järjestelytarpeisiin. Finnvera tarjoaa pk-yrityksille turvaa lisääntyneen käyttöpääomantarvetta ensisijaisesti tarjoamalla alkutakauksia, pk-takauksia sekä Finnvera-takauksia. Alkutakaus kuuluu enintään kolme vuotta toimineelle yritykselle, josta alkutakauksen Finnveran osuus on enintään 80 prosenttia koko lainasta. Pk-takaus on tarkoitettu yli kolme vuotta toimineelle yhtiölle ja sillä Finnvera voi taata korkeintaan 150 000 euron suuruisen pankin myöntämän lainan. Pk-takauksen takausosuus on kiinteä 80 % eikä se ole muuttunut koronapandemian aikana. Alkutakauksen takausmäärä on enintään 80 % eikä sekään ole muuttunut koronapandemian aikana. Finnvera-takaus on mahdollista käyttää yrityksen koronaviruksesta johtuvien lisääntyneiden käyttöpääomatarpeiden rahoittamiseen, jos

Finnveran alkutakaus tai pk-takaus eivät sovellu yrityksen tarpeeseen. Finnvera-takaus koskee pankin myöntämää 150 000—1 000 000 euron suuruista käyttöpääomailainaa, jossa Finnveran takausosuus on nostettu 80 prosenttiin ja vakuusvaatimuksesta on luovuttu. Yleisesti Finnveran takausosuus on yleensä 80 %, mutta Finnvera on joustava ja voi nostaa takauksen 90 %, jos pk-yrityksen rahoituksen järjestyminen sitä ehdottomasti edellyttää. Jos Finnvera käyttää 90 % takausastetta, valtiontukimuotona on aina koronatuki. (Finnvera, 2020.)

Finnveralla on paljon muitakin palveluja koronakriisin ajalle. Finnveralta voi suoraan hakea tietyin ehdoin käyttöpääomailainaa, jos rahoituskuviot eivät pankin kanssa muuten järjesty. Tähän liittyy tiettyjä ehtoja, kuten se, että Finnveran antamalla lainalla ei saa lyhentää kolmansien osapuolien myöntämiä lainoja. Finnvera auttaa myös, jos yhtiöllä ei ole mahdollisuutta maksaa tiettyjä yhtiön laskuja eräpäivään mennessä. Lisäksi Finnvera myöntää koronapandemian vuoksi 12 kuukauden lyhennysvapaita yhtiöille, joilla on rahoitusta Finnveralta. (Finnvera, 2020.)

Yllä läpi käydyt vaikutukset ovat vaikuttaneet myös tilintarkastajan työnkuvaan ja toimintaan. Koronapandemia on vaikuttanut eri aloille eri tavoin. Palveluntuottajat sekä ravitsemis- sekä majoitustoimintaa harjoittavat yhtiöt ovat joutuneet suurimman ahdingon kohteeksi rajoitusten myötä. Tilintarkastajat ovat joutuneet arvioida yhtiön johdon kanssa toiminnan jatkuvuutta. Seuraavassa luvussa käsitellään tarkemmin koronapandemian vaikutuksia tilintarkastajan työhön.

4.2 Koronapandemian haasteet tilintarkastukselle

Koronapandemian aikana tilintarkastuksia on suoritettu suurimmaksi osaksi etänä ympäri maailman. Tämä on aiheuttanut tiettyjä haasteita tilintarkastajan työhön, vaikka suurin osa yhtiöistä Suomessa käyttääkin digitaalisia järjestelmiä taloushallinnossa sekä toiminnanohjauksessa. Tilintarkastajalla on kannanottoja, joihin tulee vastata

tilintarkastuksen yhteydessä, joista osa on ollut hieman haasteellisia koronapandemian aikana. Lisäksi jotkin erät vaativat fyysisen tarkastuksen paikan päällä, jotta tilintarkastaja voi varmistua erän olemassaolosta. Tilintarkastuksesta koronapandemian aikaan on tehty useita tutkimuksia, joiden lisäksi on tehty listoja, jota tulee huomioida koronapandemia-ajan tilintarkastuksessa. Käydään alla olennaisimpia haasteita ja huomioitavia asioita läpi.

Dohrer ja Mayes (2020) pitävät koronapandemian aikana tilintarkastajan roolia rahoituspäätöksissä pankeille tärkeämpänä kuin koskaan. Tämä johtuu siitä, että rahoituksen tarve on tavallista suurempi ja tietojen manipuloimiseen on houkutus. Albitar ja muut (2021) huomauttavat siitä, että analyyttisiä toimenpiteitä tulee lisätä suunnitteluvaiheessa, sillä yhtiöiden houkutus manipuloida lukuja kriisin aikana on olennainen.

Etätyöskentelyyn on otettu kantaan useammassa tutkimuksessa. Dohrer ja Mayes lähesivät etätyöskentelyä pohdiskelevasti. Vaikka tilintarkastusevidenssistä on määritelty tilintarkastusalan standardeissa, ei siellä oteta kantaa siihen, miten evidenssi tulee hankkia. Lisäksi etätyöskentelyn lähtökohtana on se, että tilintarkastajalla on pääsy asiakkaan tietoihin heidän digitaalisessa järjestelmässään. (Dohrer ja Mayes, 2020.) Myös Levy (2020) sekä Appelbaum ja muut (2020) pitää sähköisiä kirjanpitojärjestelmiä avainasemassa koronapandemian ajan tilintarkastuksen onnistumiseen. Joissain tapauksissa tilintarkastaja voi saada skannattuina kopioina tarvitsemastaan tarkastusevidenssistä, mutta tilintarkastajan tulee arvioida näissä tapauksissa olosuhteiden mukaisesti evidenssin luotettavuutta ja pohtia mahdollista petosriskiä. Tilintarkastajan on myös harkittava sitä, onko tarpeellista hankkia alkuperäinen dokumentti. Levy myös huomauttaa, että muutokset työtottumuksissa, toimintatavoissa sekä aikatauluissa voivat häiritä oikea-aikaisen tilintarkastusevidenssin hankkimisessa, jonka vuoksi tilintarkastajat voivat joutua hankkimaan toissijaisista evidenssiä, jonka luotettavuus ei ole yhtä vahva kuin oikea-aikaisen ja ajankohtaisen evidenssin luotettavuus. (Levy, 2020.) Appelbaum ja muut (2020) ovat määritelleet evidenssin aineistoksi, jonka mukaan tilintarkastaja tekee johtopäätökset ja antaa kertomuksen tilinpäätöksen oikeellisuudesta. Tilintarkastusevidenssi on

luotettavampaa, jos se on tuotettu kolmansien osapuolien toimesta, kuten pankkien saldovahvistukset. Tarkastusaineiston luotettavuus ja riittävyys on otettava huomioon riskien arvioinnissa ja tarkastusmenettelyjen suunnittelussa. (Appelbaum ja muut, 2020.)

Asiakastapaamiset tapahtuvat sähköisesti kuten muukin työ. Appelbaum ja muut nostivat rajoituksia etäyhteyden avulla tapahtuvaan haastatteluun. Ensinnäkin voi olla haasteellista aistia vihjeitä ja saada ymmärrys toisesta henkilöstä videoneuvottelun avulla. Toisena olennaisena kohtana he huomauttavat etäyhteyksien vaarat. Videotapaamiset tulee olla suojattuja asiakkaidenkin näkökulmasta, sillä siellä voidaan käydä läpi arkaluonteisia asioita, joita ei toivota leviävän. Tämän vuoksi kokoukset tulee olla suojattuja, toisin kuin asiakkaan toimitiloissa tapahtuvat haastattelut. (Appelbaum ja muut, 2020.)

Toiminnan jatkuvuus on kannanotto, joka on tuottanut tilintarkastajille lisätyötä koronakriisin aikana. Kuten aiemmin todettu, useilla aloilla yhtiöiden liikevaihdot ovat romahtaneet reilusti, tulee tilintarkastajan tarkastella yhtiöiden velkatasoa, rahatilannetta ja vaihtoehtoisia tulonlähteitä sekä niiden elinkelpoisuutta. Tilintarkastajan tulee olla varovainen tämän kannanoton kanssa, jos tulokset ovat huolestuttavia. (Appelbaum ja muut, 2020.) KPMG (2020) jakaa vastuuta toiminnan jatkuvuuden arvioinnista myös yritysten johdolle. Koronakriisi on vaikuttanut merkittävästi useiden yritysten taloudelliseen tilanteeseen ja on lisännyt taloudellista epävarmuutta. Johdon on arvioitava, voivatko merkittävät koronakriisistä johtuvat tapahtumat vaikuttaa yhtiön toiminnan jatkuvuuteen heikentämällä mahdollisuuksia. Joissain tapauksissa yhtiön johdon on katsottava, onko toiminnan jatkuvuus muuttunut. Vaikka koronapandemia on vaikuttanut tiettyille toimialoille enemmän kuin muihin, on jokaisen yhtiön otettava huomioon mahdolliset vaikutukset toiminnan jatkuvuuden arviointiin. Koronakriisin aikaan toiminnan jatkuvuuden arviointi voi viedä tavallista enemmän aikaa, sekä yhtiön johdolta että tilintarkastajalta, sillä epävarmuuden taso on huomattavasti korkeampi kuin tavallisesti. Jos koronapandemia tulee vaikuttamaan vasta tulevalle kaudella yhtiön toimintaan, tulee tämä kannanotto vaikuttamaan sekä tilikauden jälkeisiin tapahtumiin että toiminnan jatkuvuuteen liittyvään kannanottoon. (KPMG, 2020.)

Haasteellisia kirjanpidollisia eriä tilintarkastajalle koronapandemian aikaan on ollut muun muassa vaihto-omaisuus sekä käyttöomaisuus. Tilintarkastajien varastosaldojen todenmukainen tarkastus ja olemassaolon tarkastus voi jäädä vähäiselle, koska tilintarkastajat eivät etätyönä tehdyn tarkastuksen yhteydessä pääse paikan päälle tarkastamaan. Etätyöskentely on häirinnyt tavanomaisia toimenpiteitä, joita varaston tarkastuksen osalta on tehty. Tämän seurauksena tilintarkastusyhteisöt ovat joutuneet mukauttamaan toimiaan ja esimerkiksi käyttämään vaihtoehtoisia menetelmiä varaston tarkastuksen suhteen, lykkäämään tarkastusta siihen saakka, että rajoitukset eivät estä tekemästä, suorittamaan varaston tarkastuksen takautuvasti, lykkäämään koko tilintarkastusprosessia, jos varaston arvo on olennainen ja voisi sisältää tilinpäätöksen kannalta olennaisen virheellisyyden, tai antamaan rajoitetun tilintarkastuskertomuksen riittämättömän evidenssin vuoksi. (Diab, 2021.) Yhdysvaltalaistutkijoiden mukaan tilanne ei kuitenkaan ole täysin mahdoton. Heidän mukaansa asiakkaasta riippuen varaston inventaariotarkastusta ei ole välttämätöntä suorittaa tilinpäätöstarkastuksen yhteydessä. (Appelbaum ja muut, 2020.) ISA 501-standardi antaa ohjeita vaihto-omaisuuden tarkastukseen, ja ISA 501.6 -standardin mukaan (2020) ennalta arvaamattomien olosuhteiden vuoksi tilintarkastaja ei pääse fyysisesti paikan päälle inventointiin, hänen on tehtävä vaihtoehtoisia toimenpiteinä muuna ajankohtana joitakin fyysisiä laskentoja tai havainnoitava tällaisen laskennan suorittamista sekä kohdistettava tilintarkastustoimenpiteitä inventointipäivän ja tilinpäätöspäivän välisillä toteutuneisiin liiketapahtumiin. (IAASB & Suomen Tilintarkastajat ry, 2020.) Riitta Laine (2020) on ottanut asiantuntija blogissaan kantaa vaihto-omaisuuden olemassaolon tarkastukseen koronaepidemian aikana. Hänen mukaansa koronapandemia voidaan katsoa ennalta-arvaamattomaksi olosuhteeksi. Hänen mukaansa koronapandemia kuitenkin saattaa venyä pitkälle, jonka vuoksi tilintarkastajan tulee tehdä vaihtoehtoisia toimenpiteitä vaihto-omaisuudelle. Soveltuvat toimenpiteet riippuvat kuitenkin asiakasyhtiöstä, toimialasta, vaihto-omaisuuden luonteesta ja varastojärjestelmästä. (Laine, 2020.)

Yksi vaihtoehtoinen toimintatapa korona-aikana on etäyhteyden avulla inventaariin osallistuminen, mutta se ei poista sitä tosiasiaa, etteikö videon välityksellä voisi manipuloida tuloksia. Haasteita on myös tilintarkastajille tarjonnut toiminnan jatkuvuuden arviointi yhtiökohtaisesti. Tietyt toimialat ovat joutuneet seisauttamaan toimintansa lähes kokonaan, joka aiheuttaa epävarmuutta jatkuvuudesta, kun kiinteät kustannukset kuitenkin pysyvät lähes ennallaan.

Valtion rahoituslaitokset ja muut sijoituslaitokset ovat auttaneet koronakriisin keskellä taistelevia pk-yhtiöitä koko pandemian ajan. Avustuksia on saanut suurin osa yhtiöistä koronakriisin keskellä. Nämäkin ovat vaikuttaneet tilintarkastajan työhön. Avustukset ja tuet ovat summaltaan usein olennaisuusrajan ylittäviä, ja näin ollen tilintarkastajan tulee varmistaa tieto siitä, onko tuki oikeasti saatu ja onko se kirjattu oikealle tilikaudelle. Lisäksi saadusta tuesta riippuen, osa tuista pienentää jakokelpoista omaa pääomaa. Ravintola-alan tuet muun muassa pienentävät jakokelpoisia varoja, joka tulee liitetiedoissa huomioida jakokelpoisten varojen vähennyksenä (Jalkanen & Koponen, 2020.)

5 Tutkimuksen menetelmä ja aineisto

Tutkimuksen empiirinen osa toteutetaan laadullisin menetelmin ja sen aineisto kerätään haastattelulla. Tässä luvussa tarkastellaan tutkimusmenetelmää sekä aineistonkeruuta. Näiden jälkeen tutustutaan haastattelukysymyksiin sekä haastateltavien henkilöiden työkokemukseen ja muuhun tarpeelliseen taustatietoon.

5.1 Menetelmä

Tutkimus toteutetaan laadullisin menetelmin haastattelemalla tilintarkastajia. Laadullisen tutkimuksen ominaispiirteenä on se, että pyritään ymmärtämään tutkimuksen ilmiötä kohteena olevien henkilöiden näkökulmasta. Haastattelut ovat laadullisen tutkimuksen eniten käytettyjä tutkimusaineiston keruumetodi. Haastattelu käsitteenä avataan keskusteluksi, jolla on jokin etukäteen asetettu tavoite. (Puusa ja muut, 2020.)

Tutkimukseen käytettäviä haastattelulajeja on useita, ja ne eroavat toisistaan strukturointiasteen eli ohjailevuuden perusteella. Strukturointiasteella Puusa ja muut (2020) viittaavat siihen, kuinka vapaamuotoisesti haastattelussa edetään. Strukturoitu haastattelu tarkoittaa sitä, että tutkija on laatinut kysymykset etukäteen ja strukturoidussa haastattelussa vastausvaihtoehdot ovat valmiina toisin kuin puolistrukturoidussa. Puolistrukturoidun haastattelun etuna on se, että vastaukset eivät ole valmiina ja tutkija voi saada vastaukseksi jotain, mitä ei olisi osannut ottaa huomioon valmiita vastauksia laatiessa. Puolistrukturoidun haastattelun avulla saa vastaukset haastateltavan omin sanoin tutkitavaan ilmiöön. (Puusa ja muut, 2020, s. 253.)

Teemahaastattelun avulla pyritään saamaan merkityksellisiä vastauksia tutkimusongelman selvittämiseksi ja tutkimuksen tarkoituksen mukaisesti. Etukäteen valitut haastatteluteemat perustuvat tutkimuksen viitekehukseen. (Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 163.)

Puolistrukturoidun teemahaastattelun avulla saadaan paras mahdollinen tieto koronapandemian vaikutuksesta pk-yhtiöiden tarkastukseen siten, että kysytään suoraan tarkastusten tekijöiltä mielipidettä ennalta laadittuihin kysymyksiin. Haastattelun etu verrattaessa kyselyyn on se, että haastattelutilanteessa haastattelijan on mahdollista korjata väärinymmärryksiä, selventää kysymyksiä ja ilmaisuja sekä sanamuotoja ja käydä keskustelua haastateltavan kanssa. Haastattelun yhteydessä haastattelijalla voi toimia myös havainnoitsijana, eli haastattelun yhteydessä haastattelijalla voi myös kirjata ylös sen lisäksi mitä sanotaan, kuinka asia sanotaan. Haastattelu on huomattavasti joustavampi vaihtoehto verrattaessa kyselyyn. (Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 165)

Puolistrukturoidun teemahaastattelun käyttö on perusteltua, sillä tilintarkastajien kokemukset eroavat toisistaan liittyen koronapandemian vaikutuksiin tilintarkastuksen eri vaiheisiin. Haastattelukysymykset on suunniteltu siten, että ne antavat haastateltavien mielipiteille ja kokemuksille tilaa, eikä vastauksia ole määritelty etukäteen. Teemahaastattelun avulla saadaan valituista teemoista monipuolisia vastauksia haastateltavilta.

Koronapandemia on aiheena tuore, ja aiempia tutkielmia on vähäisesti, on laadullinen tutkimus perusteltua tiedon vähyyden vuoksi. Puolistrukturoidun teemahaastattelun avulla saadaan vastattua tutkielman avainkysymyksiin. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, millä tavoin koronapandemia on vaikuttanut pk-yhtiöiden tilintarkastuksen eri vaiheisiin ja ovatko muutokset pysyviä vai väliaikaisia.

5.2 Tutkimuksen kohde

Haastatteluun on valittu harkinnanvaraisesti 5 KHT-tilintarkastajaa, jotka kaikki työskentelevät big-4 tilintarkastusyhteisössä. Haastateltavat henkilöt on rajattu big-4 tilintarkastusyhteisöjen tilintarkastajiin, koska pienemmät tilintarkastusyhteisöt eivät ole yhtä joustavia ja mukautuvia ympäristön suhteen. Haastateltavat tilintarkastajat koostuvat senior managerista partneriin. Haastateltavat on valittu eri astelemista omassa yhtiössään,

jotta vastauksia saadaan monelta eri tasolta ja vastaukset olisivat monimuotoisia ja tutkimustulokset olisivat mahdollisimman kattavat.

Haastattelut on toteutettu 25.4. – 13.5.2022 välisenä aikana. Haastattelut annettiin nimettöminä, ja käytetään haastatteluun osallistujista selkeyden vuoksi nimiä 1 -- 5. Taulukossa alla esitetään vastaajien 1—5 työkokemus KHT-tilintarkastajana, titteli yhtiössä, pk-yhtiöiden osuus asiakkaista, tarkastettavat toimialat pääpiireittäin sekä haastattelun suoritusajankohta. Alla taulukko vastaajista. Haastattelut kestivät keskimäärin puolituntia.

Haastateltava	Työkokemus KHT	Titteli	Pk-yhtiöiden osuus asiakkaista	Tarkastettavat toimialat	Haastattelu suoritettu
1	10	Senior Manager	85 %	Sahat, sähköyhtiöt, kuljetusyhtiöt	4.5.2022
2	8	Senior Manager	90 %	Rakennustoimiala, ravintola-ala sekä pankkitoimiala	4.5.2022
3	25	Partner	70 %	Yhtiötasolla pörssiyhtiöt	5.5.2022
4	4	Senior Manager	100 %	Hotelli- ja majoitusala	25.4.2022
5	15	Executive Director	80 %	Tuotanto- ja palveluala	13.5.2022

Taulukko 1: Haastateltavien taustatiedot.

5.3 Haastattelukysymykset

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, millä tavoin koronapandemia on vaikuttanut pk-yhtiöiden tilintarkastuksen eri osa-alueisiin. Haastattelu on jaettu osa-alueittain kysyttäviin kysymyksiin ja vastausten perusteella mahdollisesti seuraaviin jatkokysymyksiin. Haastattelukysymyksien avulla on lisäksi pyritty selvittämään mahdollisia positiivisia vaikutuksia tilintarkastajan työhön sekä negatiivisia asioita, joita koronapandemian takia on jouduttu tekemään. Haastattelukysymyksiin on vastauksista riippuen liittynyt myös jatkokysymyksiä, jotka on avattu jokaisen pääkysymyksen alla. Haastattelussa on yhteensä 7 pääkysymystä, joiden lisäksi mahdollisia jatkokysymyksiä. Käydään alla läpi pääkysymykset sekä niiden tarkoitus.

Haastattelukysymys 1:

Onko tilintarkastuksen suunnitteluvaihe muuttunut koronapandemian aikana pk-yhtiöiden tarkastuksen osalta? (Jos kyllä, miten?)

Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa määritetään muun muassa tilintarkastusriskit, toimenpiteet tilintarkastusriskeihin vastaamiseen sekä olennaisuus. Pk-yhtiöiden osalta suunnitteluvaihe on huomattavasti suppeampi kuin suurien toimeksiantojen, mutta yllä mainitut määritykset koskevat myös pk-yhtiötä.

Kysymyksen avulla on pyritty selvittämään mahdollista koronapandemian aiheuttamaa muutosta pk-yhtiöiden tilintarkastuksien suunnitteluvaiheessa. Haastateltavien asiakas-kunta koostuu niin laajasti eri alojen yhtiöistä, että jatkokysymyksenä on tiedusteltu, onko joitain tiettyjä toimialoja, joiden suunnittelu on erityisesti muuttunut ja esimerkkejä siitä, mitä muutokset ovat olleet.

Haastattelukysymys 2:

Millä tavoin tilintarkastuksen toteutusvaihe on muuttunut koronapandemian aikana verrattaessa aikaa ennen koronapandemiaa?

Toteutusvaihe koostuu itse tarkastustyöstä ja dokumentoinnista. Toteutusvaiheessa tehdään tarvittavat toimenpiteet, joilla vastataan asetettuun tilintarkastusriskiin.

Kysymyksen avulla on avattu yleisellä tasolla muutoksia tilintarkastuksen toteutusvaiheeseen. Tarkentavana kysymyksenä on tiedusteltu, onko tiettyjä toimialoja, joiden tarkastuksen toteutus on muuttunut erityisen paljon sekä niihin liittyviä esimerkkejä mahdollisista muutoksista. Haastattelukysymyksen avulla saadaan haastateltavan ajatus koronapandemian aiheuttamiin muutoksiin ja tämän avulla jatkokysymyksiin pohdittuja vastauksia.

Haastattelukysymys 3:

Onko tiettyjä tilinpäätöksen eriä, joiden tarkastus on erityisesti muuttunut koronapandemian aikana? (Jos kyllä, mitkä?)

Tämän kysymyksen avulla on pyritty selvittämään tilinpäätöksen eriä, joiden tarkastus on hankaloitunut tai vastaavasti helpottunut koronapandemian vuoksi. Jos haastateltava on kokenut muutosta joissain tilinpäätöksen erissä, jatkokysymyksenä on tiedusteltu eriä sekä sitä, millä tavoin poikkeukselliset erät on tarkastettu koronapandemian aikana. Toimenpiteiden tiedustelujen jälkeen on vielä tiedusteltu vaihtoehtoisten toimenpiteiden vastausta tilintarkastusriskiin, tehokkuutta sekä työmäärän muutosta verrattuna koronapandemiaa edeltäneeseen aikaan. Tämän jälkeen on haastateltavalta vielä kysytty, onko muutokset mahdollisesti pysyviä vai väliaikaisia vaihtoehtoisten toimenpiteiden kanssa.

Haastattelukysymys 4:

Onko tilintarkastuksen laadun määrittäminen muuttunut koronapandemian aikana ja koetko, että tilintarkastukset on pystytty suorittamaan laatuvaatimusten mukaisesti?

Tällä kysymyksellä pyritään selvittämään, onko vaihtoehtoiset koronapandemian vuoksi tulleet toimenpiteet ja käytännöt vaikuttaneet laadun määrittämiseen ja siihen, miten tilintarkastukset on saatu hoidettua laatuvaatimusten suhteen.

Haastattelukysymys 5:

Millä tavalla koronapandemia on vaikuttanut asiakkaan kanssa kommunikointiin?

Tämä kysymys liittyy jokaiseen tarkastuksen osa-alueeseen. Tarkastuksen avulla on selvitetty muutosta tilintarkastusasiakkaan kanssa käytävään keskusteluun ja kommunikointiin sekä siihen liittyvään muutokseen. Lisäkysymyksenä on tiedusteltu kommunikoinnissa tapahtuneiden muutoksien pysyvyyttä tai väliaikaisuutta.

Haastattelukysymys 6:

Onko koronapandemia lisännyt vai vähentänyt toimeksiantoihin käytettävää aikaa ja tarkastuksen tehokkuutta?

Tämän kysymyksen avulla selvitetään mahdollista muutosta tehokkuudessa koronapandemian tuomien lisätöiden suhdetta siihen, että toimeksiantoja on suoritettu täysin etänä ja vaihtoehtoisin toimenpitein. Lisäkysymyksenä on esitetty, että mitkä asiat mahdolliseen muutokseen ovat vaikuttaneet.

Haastattelukysymys 7:

Mitä positiivisia ja mahdollisesti pysyviä sekä negatiivisia asioita koet, että koronapandemia on tilintarkastajan työhön tuonut?

Kysymyksellä on pyritty selvittämään sitä, millaisia käytännöllisiä muutoksia koronapandemia on aiheuttanut tilintarkastusalalla sekä positiivisesti että negatiivisesti.

Haastattelukysymysten avulla on haettu vastausta tutkimuskysymyksiin, miten koronapandemia on vaikuttanut pk-yritysten tilintarkastuksen eri osa-alueisiin ja mikä merkitys vaikutuksilla on tilintarkastuksen tulevaisuuteen.

6 Tutkimustulokset

Tässä luvussa käsitellään ja analysoidaan haastattelun tuottamia tuloksia. Haastattelukysymykset on jaoteltu tilintarkastuksen osa-alueisiin: 1) koronapandemian vaikutukset suunnitteluvaiheeseen, toteutukseen sekä päättämiseen ja 2) muut koronapandemian vaikutukset sekä vaikutukset jatkossa tilintarkastukseen liittyen.

6.1 Koronapandemian vaikutus tilintarkastuksen eri vaiheisiin

Haastattelu kulki tilintarkastuksen mukaisessa järjestyksessä: ensin keskusteltiin suunnitteluvaiheesta ja sen muutoksista, sitten toteutusvaiheesta ja lopuksi yleisistä muutoksista tilintarkastuksessa sekä päättämisvaiheessa.

6.1.1 Suunnitteluvaiheen koronapandemian aiheuttamat muutokset

Ensimmäisen kysymyksen osalta tiedusteltiin suunnitteluvaiheen muutoksia tilintarkastuksessa koronapandemian aikana. Vastaukset olivat yhdenmukaisia siitä, että suunnitteluvaihe on kokenut väliaikaisen muutoksen pk-yhtiöiden tarkastuksessa, kuten myös suurempien yhtiöiden osalta. Suunnitteluvaiheen muutokset kuitenkin olivat osan haastattelijoiden mukaan vain tiettyjen toimialojen muutoksia, kun taas osa vastaajista oli sitä mieltä, että muutos on koskenut kaikkia aloja ja kaiken kokoisia yhtiöitä.

« Voisi sanoa, että case-by-case, suurinta osaa korona ei ole koskettanut, mutta niitä mihin vaikutukset osuu, vaikutukset olleet merkittäviä, myös sellaisille, joille se vaikutus on ollut positiivinen. » (Vastaaja 1)

« Tottakai on muuttunut jokaisessa toimeksiannossa. Jokaisen toimeksiannon kohdalla on jouduttu miettimään onko korona vaikuttanut toimintaan ja miten on vaikuttanut. Siitähän on tullut työpapereihinkin oma kohta, jossa pitää ottaa kantaa vaikutuksiin osana suunnittelua. Oikeastaan kaikkiin yhtiöihin on liittynyt materiaalien saatavuus ja hintatason yleinen nousu.» (Vastaaja 5)

« Onhan se muuttunut ihan yhtiötasolla, kun on tullut uudet ohjeistukset siihen liittyen ja erillinen kysymyspatteristo covid :n liittyen, jossa vastataan miten on vaikuttanut toimintaan ja näin. » (Vastaaja 3)

Vastaukset erityisistä toimialoista, joissa suunnitteluvaihe on korostunut, olivat yhdenmukaiset: vastaajista kaikki nostivat esille matkailu- ja ravintola-alan yhtiöt. Lisäksi kaksi viidestä nosti erityiseen panostukseen yhtiöt, joilla on kuluttajamyyntiä ilman verkko-kauppaa. Nämä ovat kärsineet asiakaskadosta, tosin pienemmässä mittakaavassa kuin matkailu- ja ravintola-ala. Myös vastaaja 4 nosti esille olennaisuuden laskennan haastavuuden koronapandemian aikana.

« Yhtiöiden tuotot, kulut ja tulos kaikki oikeastaan pienentyneet, niin tämän seurauksena on jouduttu miettimään olennaisuuden laskentaa uudelleen ja normalisoida olennaisuutta. Aiemmin jos olennaisuus on otettu tuloksesta ennen veroja, ei se nyt ole ollut mahdollista ja sitä on sitten jouduttu hakea erilaisista keskiarvoista. Lisäksi ravintolayhtiöiden osalta on jouduttu miettimään muun muassa vaihto-omaisuuden kuranttiutta jo suunnitteluvaiheessa siinä mielessä, että onko asiakkaita, jotka niitä kuluttaa jatkossakaan. » (Vastaaja 4)

Muutokset suunnitteluvaiheessa liittyvät tilintarkastusriskien arviointiin. Suunnitteluvaiheessa on jouduttu nimeämään erityisen riskisiksi eriksi muun muassa vaihto-omaisuutta sekä myyntisaamisia. Näiden erien kuranttiutta on jouduttu miettimään jo suunnitteluvaiheessa.

Johtopäätöksenä suunnitteluvaiheesta voidaan todeta, että koronapandemia on muuttanut suunnitteluvaihetta lähes kaikkien toimialojen osalta. Suunnitteluvaiheessa on jouduttu ottamaan kantaa koronapandemian vaikutuksista tarkastettaviin yhtiöihin erityisten Big -4 yhtiöiden vaatimusten mukaan osana suunnittelutoimenpiteitä. Lisäksi suunnitteluvaiheessa on jouduttu tavanomaisesta poiketen säätää tiettyjä tilinpäätöksen eriä tilintarkastuksen osalta riskisemmäksi kuin normaalisti. Määritettävä olennaisuus on myös tuottanut haasteita, kun yhtiöt ovat aiempina vuosina olleet vakavaraisia ja kannattavia. Olennaisuutta on jouduttu normalisoimaan erilaisten keskiarvojen mukaisesti oikealle tasolle. Koronapandemian suunnitteluvaihe, kuten myös muu tarkastus on muuttunut erityisesti suoraan kuluttajille myytävistä palveluista, kuten ravintola- ja

matkailualan yhtiöihin. Myös positiivisia muutoksia kuluttajamarkkinoilla on voinut olla yhtiöissä, joilla on verkkokauppatoimintaa kivijalkaliikkeen lisäksi.

« Kuluttajamyyntiä harjoittavat yhtiöt, joilla ei ole verkkokauppaa, ovat kokeneet asiakaskatoa. Jos taas on ollut verkkokauppatoimintaa kivijalkaliikkeen lisäksi, vaikutukset ovat voineet olla positiivisiakin. » (Vastaja 1)

6.1.2 Toteutus

Alla käydään haastattelujen pohjalta läpi muutoksia tilintarkastuksen toteutusvaiheessa. Toteutusvaiheen muutosten määrittely oli jossain määrin yhtenäistä haastateltavien osalta, mutta tähän liittyen tuli kattavasti erilaisia huomioita muutoksista. Erityistoimialat ovat toteutusvaiheessa samat kuin suunnitteluvaiheessa; majoitus- ja ravitsemistoimintaa harjoittavat yhtiöt. Kolme vastaajaa viidestä nostivat toteutusvaiheen muutoksiin mukaan toiminnan jatkuvuuden arvioinnin. Tarkastuksissa on kiinnitetty huomiota rahoituksen riittävyyteen ja sitä kautta toiminnan jatkuvuuteen.

« Toteutusvaiheen suurimmat muutokset oikeastaan toimialasta riippumatta liittyvät rahoituksen riittävyyteen, johon kiinnitetään huomiota erityisesti, liikevaihdon muutoksiin, sekä asiakaskuntaan ja siihen, onko asiakaskunta sellaista, joihin koronapandemia vaikuttaa erityisesti, joka sitten vaikuttaisi tarkastettavaan yhtiöön nyt ja tulevaisuudessa. Lisäksi aina jouduttu selvittämään, onko tullut tuotantokatkoksia sairastumisien vuoksi. » (Vastaja 5)

« Toiminnan jatkuvuuteen liittyvät analyysit ovat sellaisia, mitä on jouduttu pyytämään asiakkaalta enemmän. On jouduttu vaatimaan enemmän kassavirtalaskelmia jne., muistaa lainoista lyhennysvapaista todistukset ja analysoida oman pääoman riittävyyttä. Näitä on sitten pitänyt tietenkin arvioida, onko laskelmat luotu optimistisesti ja pitääkö laskelmat paikkaansa. » (Vastaja 2)

« Tottakai rahoituksen riittävyyteen kiinnitetään huomiota erityisesti aloissa, joihin korona on vaikuttanut. Niiden osalta on sitten mietitty toiminnan jatkuvuutta. » (Vastaja 3)

Toiminnan jatkuvuuteen liittyen asiakkailta on vaadittu laskelmia rahoituksen riittävydestä seuraavan 12 kuukauden ajanjaksolle. Laskelmien perusteella tilintarkastustiimit ovat tehneet omia johtopäätöksiä siitä, onko yhtiön toiminnan jatkuvuudelle estettä. Toiminnan jatkuvuuden arvioinnin on nostanut aiemmissa tutkimuksissa myös esille Appelbaum ja muut, 2020. Heidän mukaansa tilintarkastajan on oltava huolellinen tämän kannanoton kanssa poikkeusaikoina.

Toteutusvaihe on muuttunut uusien työkalujen ansiosta, sillä koronapandemian alusta alkaen tarkastuksia on alettu tehdä etänä, joka on pakottanut sekä tilintarkastusyhteisöt että tarkastettavat asiakkaat tekemään suuren harppauksen kohti sähköistä taloushallintoa ja sähköistä aineistoa. Vastaaja 2:n mukaan työkaluissa tapahtunut muutos on suurin ja se on vaikuttanut eniten pk-yhtiöiden tilintarkastukseen. Työkalujen muutos on koettu pysyväksi ja positiiviseksi muutokseksi haastateltavien mukaan. Etätyöskentely on nousut myös aiemmin tehdyssä tutkielmassa suureksi muutokseksi. Dohrer ja Mayes (2020) lähestyivät etätyöskentelyä tutkielmassaan pohdiskelevasti ja tarkasteli etätyöskentelyä tilintarkastusalan standardien kautta. Tilintarkastusevidenssiin ei ole määritetty, että miten se hankitaan. Myös Appelbaum ja muut (2020) ottavat tutkielmassaan kantaa etätapaamisiin ja siihen liittyviin haasteisiin sekä riskeihin. Heidän mukaansa etätapaamisien välityksellä on haastavaa aistia vihjeitä asiakkaasta ja saada ymmärrys tavattavasta henkilöstä. Lisäksi etätapaamisten täytyy olla hyvin suojattuja, kun siellä voidaan käsitellä arkaluonteista materiaalia.

Toteutusvaiheeseen on tullut uusina asioina liiketoiminnan muihin tuottoihin luokiteltavat saadut tuet ja niiden käsittely. Valtiolta saadut avustukset ovat vaikuttaneet tilintarkastajan työhön koronapandemian aikana erityisen paljon. Yhtiöt, joihin koronapandemia on vaikuttanut negatiivisesti, ovat suurin osa saaneet avustusta Business Finlandilta tai Finnveralta, kuten aiemmin jo kuvassa näkyi. Nämä avustukset ovat vaatineet projektikirjanpidon tarkastusta ja erillistä lausuntoa siitä. Business Finlandin verkkosivun mukaan tilintarkastajan tarkastusraportilla on oleellinen merkitys kustannusten hyväksimisessä ja rahoitusta maksettaessa. (Business Finland, 2020.)

« Kyllähän meidän tarkastusten painopistealueet ovat muuttuneet koronan myötä – yhtiön on saanut koronatukia, jotka on sitten vaatinut lisää tarkastusta ja raportointivelvoitteita tukien myöntäjille. » (Vastaaja 1)

« Itse työ ei sinällään ole muuttunut rungoltaan. Yhtiöt ovat hakeneet koronatukia tilikausien aikana, jotka ovat usein olennaisia summia, joita on sitten pitänyt tarkastaa, ja aina välillä niistä on pitänyt antaa ihan erillisiä lausuntoja, eli työ on siinä mielessä lisääntynyt, mutta samalla ne ovat tulleet lisämyyntinä » (vastaaja 4)

Saadut tuet ovat kuitenkin tuoneet lisätyön mukana myös laskutettavaa tilintarkastajille. Erityisinä einä tarkastuksiin on erityisesti noussut vaihto-omaisuus, liiketoiminnan muissa tuotoissa olevat korona-avustukset, taseen vastaavaa puolen saamisten ja sijoitusten arvostus. Vaihto-omaisuus nousi kaikkien vastaajien osalta esiin erityisten erien kohdalla. Vaihto-omaisuutta on tarkastettu etänä etäinventaarina, joka on tullut tilintarkastajien käyttöön koronapandemian vuoksi.

« Inventoinnit on ollut yksi osa-alue, joka on hankaloitunut. Siihenhän tuli mahdollisuus hoitaa etänä ne, mutta ei taida olla pysyvä vaihtoehto.» (Vastaaja 1)

« Inventaarikäytäntö on tietenkin yksi suurista muutoksista. Ensimmäisenä aaltona inventaarit suoritettiin etänä, kun ei päästy paikanpäälle. Yhtiö reagoi nopeasti muuttuneeseen tilanteeseen ja toi repertuaariin remote inventoryn. Tekninen toteutus muuttui alkuperäisestä paljon. » Vastaaja 5

Muutoksen pysyvyyttä vastaaja 5 luonnehti seuraavasti ;

« Se on sellainen muutos, joka tulee varmasti jäämään osana tulevaisuuttakin. Se nostaa inventoinnin laatua siinä mielessä, että inventointeja on voitu suorittaa enemmän ja useammin. Joskus aiemmin inventointeja ei ole suoritettu pitkien ajomatkojen ja varaston pienen summan vuoksi. » (Vastaaja 5)

Osa vastaajista kuitenkin oli sitä mieltä, että etäinventaarit loppuvat, kunhan koronapandemia helpottaa. ISA-standarissa on mainittu inventointiin liittyvä fyysinen paikallaolo, johon osa vastaajista viittasi ja tekivät johtopäätöksen, että etäinventoinnin

tekeminen ei jää osaksi tulevaisuutta ainakaan samassa muodossa, kuin on tehty koronapandemian aikana. Vaihtoehtoisten toimenpiteiden vastaus tilintarkastusriskiin on yksimielinen ; riskiin on saatu vastattua ja vaihtoehtoiset toimenpiteet on koettu tehokkaaksi ja toivottu pysyviksi muutoksiksi.

« Kyllä on saatu vastattua riskiin. Etäinventaarin tekeminen on vähentänyt autossa istumista matka-ajoissa ja tietenkin yhtiötasolla matkustuskulut ovat pienentyneet. » (Vastaaja 1)

« Tilintarkastusriskiin on saatu vastattua jossain määrin, jos vaihto-omaisuudessa mietitään olemassaoloa ja täydellisyyttä. Matka-ajot on jäänyt minimiin ja aiemmin asiakkaalla ei ollut painetta siirtyä sähköiseen dokumentaatioon. Nyt sekin on muuttunut, kun asiakkaat siirtyneet sähköiseen maailmaan. » (Vastaaja 2)

Tilintarkastusriskiin on saatu vastattua ja jopa nostettu laatua etäinventoinnin myötä. Inventaareissa käyntiajat on vähentynyt, joten saadaan useampi yhtiö inventoitua. » (Vastaaja 5)

Toteutusvaiheen muutokset johtuvat etätyöskentelystä ja sen tuomista muutoksista aiempaan asiakkaan luona tarkastukseen. Sekä tilintarkastusyhteisöt että asiakkaat ovat ottaneet ison harppauksen työkaulissa ja aineisto on sähköistynyt nopeammin koronapandemian tuoman pakon edessä kuin mitä se olisi tehnyt ilman koronapandemiaa. Tilintarkastuksia on suoritettu etänä. Tämä on aiheuttanut myös hieman hetkellisiä vaikeuksia, kun on ollut olosuhteiden luoma pakko sähköistää aineistoa, eikä se välttämättä ole onnistunut täysin ongelmitta. Tämän vuoksi sähköisten järjestelmien kirjanpitoaineistoa on jouduttu analysoida tarkemmin.

Vastaajista kaikki nostivat toteutusvaiheen muutoksissa esiin toiminnan jatkuvuuden analysointi. Toteutusvaiheessa on suoritettu erityisiä toimia rahoituksen riittävyyteen liittyen ja on jouduttu arvioimaan asiakkaiden dokumentteja liittyen tulevaisuuden tuotto-odotuksiin. Näitä toimenpiteitä on jouduttu tekemään erityisesti aloilla, joihin koronapandemia on vaikuttanut. Appelbaum ja muut (2020) ovat nostaneet toiminnan jatkuvuuden kannanoton esille omassa tutkielmassaan. Heidän mukaansa

tilintarkastajan on oltava varovainen kannanoton kanssa, jos toiminnan jatkuvuuden edellytykset ovat epävarmat.

6.1.3 Päätäminen

Tilintarkastuksen päättämisvaiheeseen kuuluu tilintarkastusevidenssin arvioiminen, tarkastushavaintojen kokonaisarviointi, kommunikointi hallintoelimille, dokumentaation loppuunsaattaminen sekä tilintarkastuskertomuksen antaminen. Haastattelukysymyksillä on selvitetty tilintarkastajan työn määrää verrattaessa aikaan ennen koronapandemiaa sekä kommunikoinnin muutoksia asiakkaan kanssa kommunikointiin.

Asiakkaan kanssa kommunikointiin on vaikuttanut etätyöskentelyn tuomat rajoitteet ja toisaalta mahdollisuudet. Asiakkaita ei olla nähty fyysisesti välttämättä koronapandemian aikana ollenkaan, mutta yhteydenpito ei ole ainakaan vähentynyt haastateltavien tilintarkastajien mielestä. Nykyisin paljon käytössä oleva Teams on korvannut fyysisesti käytäviä palavereja.

« Vaikutus on enimmäkseen ollut se, että face-to-face juttu on vähentynyt ja kommunikaatiota on täytynyt aikatauluttaa sitten enemmän. Paljon on muuttunut, mutta sen merkitys ei ole mihinkään kadonnut, päin vastoin oikeastaan. Varsinkin koronapandemian alussa moni asiakas oli huolissaan, eli merkitys kasvoi ja sitten tuli istuttua puhelimesta asiakkaiden kanssa. Kommunikointi on muuttanut muotoa, mutta ei ole kyllä vähentynyt. » (Vastaaja 1)

Myös muut haastateltavat nostivat Teams-tapaamiset kommunikaation osalta suurimmaksi muutokseksi. Suurin osa myös uskoo sen jäävän ainakin osittain osaksi kommunikaatiota korvaamaan asiakkaan luona käymisen. Teams-tapaamiset ovat helppoja järjestää ja siihen saa paremmin osallistujia mahdollisesti ympäri suomea tarvittaessa.

« Kommunikaatio on sujunut ihan hyvin Teamsin välityksellä. Sen avulla ei ole päästy ihan niin syvällisesti keskustelemaan asiakkaiden kanssa kuin aiemmin. Sen

takia uskon, että tähän jää joku hybridimalli, kuten myös etätyöskentelyn suhteen. » (Vastaja 3)

« Teams-tapaamisille tulee olemaan oma paikkansa myös jatkossa, mutta fyysiset tapaamisetkin ovat tärkeitä. Ei varmasti tulla palaamaan pelkästään fyysisiin. Teamsit on niin helppo järjestää. » (Vastaja 2)

Dokumentoinnin loppuunsaattaminen sekä dokumentoinnin arvioiminen on osa päättämisvaihetta. Haastattelukysymys 6:n avulla on selvitetty toimeksiantoihin käytettävää aikaa ja sen määrää verrattaessa aikaan ennen koronapandemiaa. Kuten aiemmin on jo käsitelty, että koronapandemia on jouduttu huomioimaan tarkastuksessa big-4 ohjeistusten mukaan erillisillä dokumentaatiotarpeilla. Vastaukset silti olivat yhdenmukaisia siinä, että tarkastukseen käytettävä aika on joko pysynyt samana tai vähentynyt ja tarkastukset ovat joko tehostuneet tai pysyneet samana. Tähän on syynä se, että aiemmin asiakkaille on pitänyt ajaa paikanpäälle, joka on jo pelkästään vienyt aikaa päivittäin. Jos kirjanpitoaineisto on ollut paperisessa muodossa, on niitä jouduttu itse skannaamaan. Vastaja 2:n mukaan aika menee oikeisiin asioihin eikä pelkkään skannaukseen. Lisäksi tarkastuksissa on voitu keskittyä keskeisiin riskialueisiin. Toisaalta vastaja 3:n mukaan myös sähköisten järjestelmien opettelu on vienyt aikaa ja osaltaan lisännyt käytettävää aikaa, mutta tehostanut itse tarkastusta.

Haastateltavien tilintarkastajien mukaan tilintarkastuksen laadunmäärittäminen ei ole muuttunut koronapandemian aikana. Ainoana poikkeuksena on nämä annetut erityiset ohjeet, miten koronapandemia pitää huomioida tilintarkastusta tehdessä. Näihin sisältyy erilaiset kysymyspatteristot dokumentaatiota varten, joihin tulee etsiä vastaukset haastattelujen tai muiden toimenpiteiden avulla. Kysymysten avulla on selvitetty, miten koronapandemia on vaikuttanut yhtiön liiketoimintaan ja miten toimintaa on mahdollista jatkaa koronapandemia-ajan jälkeen. Lisäksi laatuvaatimuksen muutos on koettu etäinventointien suhteen, kun aiemmin inventoinnit on tullut suorittaa paikanpäällä fyysisesti, mutta koronapandemian aikana niitä on voitu tehdä etänäkin.

6.1.4 Positiiviset ja pysyvät koronan vaikutukset

Viimeisenä kysymyksenä on kysytty mitä positiivisia ja negatiivisia asioita koronapandemia on aiheuttanut pk-yhtiöiden tarkastuksiin liittyen. Käydään ensin läpi positiiviset vaikutukset ja muutokset, jotka koronapandemia on tehnyt.

Etätyö ja etätapaamiset nousivat kaikkien haastateltavien kesken esille positiivisissa asioissa. Vastaaja 1:n mukaan asiakkaalla tarkastuksen tekeminen ei ole tehokkain tapa eli etänä tehty tarkastus mahdollistaa tehokkaamman tarkastuksen.

« Positiivisia asioita koronasta varmasti on nämä helpot tapaamiset teamsissa, johon saa kaikki asiantuntijat paikalle, jonka vuoksi on helpompi tarjota palvelua eri asiantuntijoiden kesken. Asiakkaat on myös hyvin kiireisiä, eli teams tapaamiset jäävät käyttöön. Ainahan kaikkien kalenterista löytyy joku 30 minuutin rako tapaamiselle. Näiden teamsien avulla voidaan tarjota laajempaa palvelua yhtiönä, kun aiemmin piti aina porukkaa lennättää paikanpäälle. Ehkä lisäksi myös aineiston sähköistyminen ja sen tuomat hyödyt jäävät, kun asiakkaat on nyt siirtynyt sähköisiin järjestelmiin. Se helpottaa kovasti jatkossakin tarkastusta, kun voidaan panostaa oikeisiin asioihin eikä mennä vain kopioimaan aineistoja. » (Vastaaja 2)

Aineiston sähköistyminen ja digitalisointi on myös ollut positiivinen muutos.

« Loikka sähköiseen digitaaliseen tarkastukseen on ollut hyvä, kun se on jouduttu nyt pakotettuna ottaa käyttöön ja jää myös jatkossa käyttöön. Sillä pystytään jatkossakin käsittelemään massoja paremmin ja tämän avulla saadaan analyysia, joka sitten auttaa tarkastuksissa. Tulee tietynlaisia automaatiotarkastuksia. Ilman covidia kehitys olisi ollut huomattavasti hitaampaa. » (vastaaja 3)

Koronapandemia on tehostanut big-4 yhtiöiden siirtymistä kohti digitaalista tilintarkastusta. Digitaalinen tilintarkastus mahdollistaa lukujen analysoinnin uudella tavalla, kun asiakasyritysten tietoja opitaan hyödyntämään paremmin.

Myös vastaaja 4:n sekä vastaaja 5:n mukaan etätapaamiset sekä etäinventoinnit ovat olleet positiivisia muutoksia. Etätapaamiset parantavat asiakkaan kanssa kommunikointia, kun voi olla useammin yhteyksissä. Matkustaminen on lisäksi vähentynyt, joka lisää vastuullisuutta. Vastaaja 5:n mukaan negatiivisia asioita ei ole tullut vastaan

koronapandemian aikana tilintarkastajan työhön liittyen. Vastaaja 4:n mukaan sekin on tehostanut tarkastusta, kun asiakkaat eivät ole käyneet toimistolla.

Positiivisia vaikutuksia on toiminnan tehostuminen, nopeat ja vaivattomat etätapaamiset asiakkaan sekä tiimin kesken, aineistojen sähköistyminen, matka-ajojen väheneminen sekä monipuolisemman palvelun tarjoaminen. Positiiviset vaikutukset ovat vastaajien mukaan pysyviä vaikutuksia, jotka jäävät osaksi tilintarkastuksen tulevaisuutta big-4 yhtiöissä.

6.1.5 Negatiiviset koronan vaikutukset

Koronapandemian aiheuttamia negatiivisia vaikutuksia pk-yhtiöiden tarkastukseen havaittiin yllättävän vähän. Etätyöskentely on tuottanut haasteita kommunikointiin tiimin kesken.

« Tiimin kesken kommunikaatio on joissain tapauksissa ollut haastavaa etätyöskentelyn vuoksi. Tiedon kulku on ollut tiimin sisäisesti monesti haasteellista, kun ei istuta kaikki samassa tilassa. Välillä se voi tökkiä ja tökätä kokonaan eikä tieto välity kaikille. Asiakkaan tiloissa tulee keskusteltua enemmän tiimin ja asiakkaan kanssa. » (Vastaaja 1)

Etätyöskentely jää big-4 yhtiöihin jatkossakin, joka tarkoittaa sitä, että jollain tavalla tiedon kulku saattaa tulla tökkimään myös jatkossa, ellei sitä kehitetä jollain tavalla.

Toiminnan jatkuvuuden arviointi sekä painotukset ovat myös olleet esillä. Vastaaja 3 :n mukaan painotuksia on jouduttu antamaan kahden vuoden aikana todella paljon enemmän kuin aikaisempina vuosina. Painotuksia on jouduttu antamaan tiettyjen toimialojen yhtiöille, joiden toiminta on kärsinyt raskaasti koronapandemian vuoksi.

Vastaaja 4 :n mukaan asiakkaiden aikataulu muutokset ovat myös olleet negatiivisia tapahtumia koronapandemia vuoksi. Tähän on vaikuttanut koronakaranteenit sekä sairastumiset, jotka ovat sitten siirtäneet tilinpäätöksen valmistumista. Tapauksia on myös toisinpäin, eli tarkastustiimin sisäisesti henkilöitä on ollut karanteenissa ja sairaana, joka on vaikuttanut tarkastusaikataulun pitävyyteen. Vastaaja 4 nosti myös esille koronan

vaikutusten dokumentoinnin, joka on väliaikainen juttu, jota on jouduttu tekemään. Myös negatiivisena asiana on nostettu esille kannattavienkin yhtiöiden huono taloudellinen asema koronapandemian vuoksi

*« Hyvätkin yhtiöt, jotka ovat ottaneet osuaa koronan vuoksi, tarvitsevat vuosia, jotta pääsevät alkuperäiselle tasolle näiden parin vuoden tappioiden jälkeen. Toiminnan jatkuvuutta joudutaan siis miettiä tulevaisuudessakin näiden osalta. »
(Vastaja 4)*

Negatiivisia asioita on siis osaltaan etätyöskentelyn vuoksi kommunikaation välittyminen, toiminnan jatkuvuuden miettiminen, koronan vaikutusten dokumentointi sekä aikataulumuutokset. Negatiiviset asiat ovat pääosin väliaikaisia, joita ei tarvitse enää koronapandemian jälkeen tehdä. Toiminnan jatkuvuutta kuitenkin joudutaan miettimään jatkossakin yhtiöissä, joihin koronarajoitukset ja muut vaikutukset ovat vaikuttaneet.

6.1.6 Koronapandemian vaikutukset tilintarkastuksen tulevaisuuteen

Koronapandemian aikana tapahtuneet muutokset sekä vaikutukset tulevat näkymään tilintarkastuksessa myös tulevaisuudessa. Koronapandemian aiheuttamia pysyviä muutoksia tilintarkastukseen on käsitelty jo kohdassa 6.1.4 koronapandemian aiheuttamissa positiivisissa vaikutuksissa. Suurimpana pysyvänä muutoksena on tullut etänä tehdyt tarkastukset. Tilintarkastajat ja asiakasyritykset ovat pakon edessä joutuneet nopeuttamaan siirtymistä sähköisiin järjestelmiin, joka on mahdollistanut tilintarkastusten suorittamisen täysin etänä. Tilintarkastajan näkökulmasta tämä on nopeuttanut toimeksiantoihin käytettävää aikaa matkustusaikojen vähentyessä sekä skannaamisen loppumisessa. Ennen koronapandemiaa pieniinkin yhtiöihin matkustettiin paikan päälle tekemään tilintarkastus.

Kommunikointi asiakkaan kanssa on jossain määrin lisääntynyt helppojen verkkotapaamisten myötä. Haastattelujen perusteella tämä jakaa mielipiteitä siitä, onko vaikutus positiivinen vai negatiivinen. Haastateltavista osa on sitä mieltä, että joitain fyysisiä

tapaamisia ei voi korvata sähköisillä tapaamisilla. Osa myös mainitsi siitä, että nykyään tapaamisia on huomattavasti enemmän kuin aiemmin, jotka vievät aikaa muulta tilintarkastajan työltä.

7 Johtopäätökset

Tässä tutkielmassa on tutkittu koronapandemian vaikutusta pk-yhtiöiden tilintarkastukseen tilintarkastajan työn näkökulmasta. Tutkielman tarkoituksena oli selvittää tilintarkastajan työn muutokset kussakin tilintarkastusprosessin vaiheessa pk-yhtiöiden tilintarkastuksessa. Tutkimuskysymykset olivat:

1. Miten koronapandemia on vaikuttanut pk-yritysten tilintarkastuksen eri osa-alueisiin?
 - a. Onko vaikutukset tilintarkastajan työhön koettu positiivisina vai negatiivisina?
2. Mikä merkitys näillä vaikutuksilla on tilintarkastukseen koronapandemian jälkeiseen aikaan?

Tutkielman aineisto kerättiin haastattelemalla viittä KHT-tilintarkastajaa big-4 tilintarkastusyhteisöistä. Haastateltavat olivat eri työkokemuksen ja rankin omaavia. Haastatteluiden avulla selvitettiin tilintarkastajien kokemia muutoksia tilintarkastuksen eri prosessien vaiheessa, eli suunnitteluvaiheessa, toteutusvaiheessa sekä päättämisvaiheessa. Haastattelujen avulla selvitettiin myös yleisesti positiivisia sekä negatiivisia asioita, jotka ovat johtuneet koronapandemiasta.

7.1 Koronapandemian vaikutukset tilintarkastuksen eri osa-alueisiin

Koronapandemian aiheuttamat keskeiset vaikutukset tilintarkastuksen eri osa-alueisiin käydään alla läpi, mutta ennen tuloksia on hyvä nostaa esiin rajoitteiden merkitys. Haastatteluun osallistui vain viisi KHT-tilintarkastajaa. Aikataulut eivät osuneet tutkijan kanssa yhteen, jonka vuoksi saimme haastateltua vain viittä tilintarkastajaa big-4 tilintarkastusyhteisöistä. Tuloksiin olisi voitu saada laajempaa näkökulmaa, jos haastateltavia olisi ollut enemmän. Lisäksi haastattelukysymyksiä ei lähetetty haastateltaville etukäteen, joten haastateltavilla ei ollut mahdollisuutta tutustua kysymyksiin. Aihe oli haastateltavien tiedossa. Myös haastattelu tutkimusmenetelmänä aiheuttaa rajoitteita. Haastattelun

avulla pääsee lähelle tutkittavia henkilöitä, mutta tutkittava kohde on ainutkertainen ja yksilön käsitys todellisuudesta syntyy sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, jonka vuoksi samasta ilmiöstä tai tapahtumasta voidaan saada useita keskenään ristiriitaisia näkemyksiä eri aikoina ja eri konteksteissa. (Puusa ja muut, 2020, s. 166.)

Suunnitteluvaiheen merkittävimmät vaikutukset koronapandemiasta johtuen oli työmäärän lisääntyminen siinä mielessä, että jokaisen toimeksiannon osalta tulee miettiä, onko koronapandemia vaikuttanut yhtiön toimintaan ja jos kyllä, niin miten vaikutukset näkyvät yhtiön toiminnassa ja vaikuttavatko ne toiminnan jatkuvuuteen. Lisäksi big-4 yhtiöiden omaa dokumentaatiota on jouduttu laajentamaan koronapandemian vuoksi ja siihen liittyen. Eniten koronapandemia on vaikuttanut majoitus- ja ravitsemisalalan yhtiöihin. Lisäksi vaikutukset ovat koskeneet muita kuluttajamyyntiä harrastavia yhtiöitä. Materiaalien saatavuus on yleisesti heikentynyt, joka on vaikuttanut laajasti suomalaisiin pk-yhtiöihin.

Merkittävimpiä muutoksia toteutusvaiheessa on etänä tehty työ, joista suurin muutos aiempaan on etäinventoinnit. ISA-standardista poiketen big-4 tilintarkastusyhteisöt ovat suorittaneet inventointeja etäyhteyden avulla. Tarkastusten painopistealueet ovat muuttuneet, kun yhtiöt ovat saaneet koronatukea valtiolta ja muilta rahoittajilta, jotka ovat sitten lisänneet myös tilintarkastajan laskutusta, kun niitä on tarkastettu erillisinä toimeksiantoina. Tilintarkastajat ovat joutuneet kiinnittämään huomiota asiakkaiden rahavarojen riittävyyteen ja sitä kautta on jouduttu arvioimaan yhdessä asiakkaan kanssa toiminnan jatkuvuutta.

Yleisesti etänä toteutettu tilintarkastus on tehostanut tilintarkastusta ja vähentänyt käytettävää aikaa, sillä matkustaminen on jäänyt lähes kokonaan pois. Lisäksi koronapandemia on pakottanut myös asiakasta kuin myös big-4 yhteisöjä ottamaan käyttöön uusia sähköisiä työkaluja, jotka jäävät osaksi tulevaisuuttakin auttamaan tilintarkastuksissa.

Päättämisvaiheen olennaisimmat muutokset johtuvat etätapaamisista, joita on järjestetty koronapandemian aikana. Nämä on haastateltavien tilintarkastajien mukaan koettu ehdottomasti positiivisena asiana, kun etätapaamiset ovat helppoja järjestää, saadaan enemmän asiantuntijoita paikalle ja tämän avulla saadaan tarjottua paras mahdollinen tuote asiakkaalle. Etätapaamisille on myös paikka tulevaisuudessa. Haastattelujen perusteella etätapaamiset eivät täysin kuitenkaan korvaa fyysisesti paikan päällä pidettäviä palavereja, mutta tulevaisuudessa yhteydenpito on helpompaa, kun on mahdollista järjestää tapaamisia nopeallakin aikataululla. Päättämisvaiheeseen liittyy tilintarkastuskeruun antaminen, joihin on jouduttu koronapandemian aikana lisäämään painotuksia toiminnan jatkuvuuteen liittyen.

Koronapandemia on vähentänyt toimeksiantoihin käytettävää aikaa ja tehostanut samalla tarkastusta. Tämä johtuu siitä, että asiakkaille ei olla menty paikan päälle, joka vähentää matkustusaikaa sekä se, että asiakkaat ovat enenevässä määrin siirtyneet koronapandemian aikana sähköisiin järjestelmiin, joten tarkastus on voitu suorittaa etänä. Lisäksi aiemman arkistomappien tonkimisen sijaan nykyään on pystytty keskittymään oikeisiin asioihin tarkastuksissa eli niihin, joihin kohdistuu suurin tilintarkastusriski. Matkustusaikojen tilalle on tullut kuitenkin lisätyötä yhteisöjen sisäisen dokumentaation vuoksi.

7.2 Positiiviset ja negatiiviset vaikutukset

Yleisesti ottaen koronapandemia on vaikuttanut positiivisesti tilintarkastajan työhön pk-yhtiöiden parissa. Koronapandemia on opettanut sekä big-4 yhteisöille sekä asiakkaille tavan tehdä töitä etänä, ja sen avulla tapaamisten järjestäminen on helppoa eikä kenenkään tarvitse siirtyä paikasta toiseen. Tapaamiset tulevat jäämään osaksi tulevaisuuden tilintarkastusta. Asiakkaan luona tilintarkastuksen tekeminen ei ole tehokkain tapa. Sähköisten järjestelmien hyödyt on otettu käyttöön niin asiakkailta kuin big-4 yhteisöissäkin. Tämä tulee pitämään tarkastuksia tehokkaina myös jatkossa, kun painopistealueisiin voi keskittyä. Digitaalinen tilintarkastus tulee yleistymään jatkossa. Sähköisten järjestelmien

avulla tilintarkastajat saavat myös sellaista dataa, jonka avulla on helpompi tehdä analyseja eri asioista. Koronapandemia on vauhdittanut digitaalista kehitystä tilintarkastusalalla.

Negatiivisia vaikutuksia koronapandemialla on ollut yhtiöihin, jonka vuoksi toiminnan jatkuvuutta on jouduttu painottamaan tilintarkastuskertomuksissa enemmän kuin aiemmin. Lisäksi etätyöskentelyn vuoksi tarkastustiimin sisäinen kommunikointi on joissain tapauksissa ollut haastavaa, kun kaikki ei ole samassa tilassa työskentelemässä. Myös aikataulumuutokset karanteenien sekä sairastumisten vuoksi on sekoittanut tarkastustimien sekä asiakkaan työtä.

7.3 Vaikutukset tilintarkastuksen tulevaisuuteen

Koronapandemia on vaikuttanut asiakasyrityksiin sekä tilintarkastusyhteisöön sekä positiivisesti että negatiivisesti. Koronapandemia on pakottanut asiakasyritykset sekä tilintarkastusyhteisöt ottamaan käyttöön sähköisiä järjestelmiä rajoitusten ja lähitapaamisten kieltojen vuoksi. Koronapandemian vaikutuksia tilintarkastuksen tulevaisuuteen on käsitelty kohdassa 7.2 koronapandemian positiiviset ja negatiiviset vaikutukset.

Pk-yhtiöiden tilintarkastukset on suoritettu suurimmaksi osaksi etänä koronapandemian aikana. Tilintarkastusyhteisöt ovat joutuneet ottamaan käyttöön työkaluja sitä varten, että etänä tehty tarkastus onnistuisi laatuvaatimusten mukaan kuten aiemminkin. Myös asiakasyritykset ovat joutuneet sähköistämään kirjanpitoaan sekä muita yhtiön järjestelmiä. Tämä kehitys jättää mahdollisuuden myös tulevaisuudessa suorittaa tilintarkastukset etänä. Tulevaisuudessa tilintarkastukset siirtyvät enenevässä määrin sähköisiin tilintarkastuksiin, joissa asiakas tavataan etäyhteyden avulla ja aineistot saadaan sähköisistä järjestelmistä. Tämä säästää tilintarkastusyhteisöjen osalta matkustusaikaa ja aika voidaan käyttää tilintarkastuksen kannalta asetettuihin painopistealueisiin.

Koronapandemian aikana on kuitenkin ollut haasteita tiettyjen erien tarkastamiseen etäyhteyden avulla. Näitä ovat vaihto-omaisuus sekä käyttöomaisuus. Vaihto-omaisuuden sekä käyttöomaisuuden tarkastuksien osalta voi tapahtua jatkossa paluu alkuperäiseen tarkastukseen, eli vaihto-omaisuuden sekä käyttöomaisuuden toteaminen fyysisesti paikan päällä. ISA-standardissa mainitaan vaihto-omaisuuteen liittyvä fyysinen läsnäolo tarkastukseen liittyen. Big-4 yhtiöiden sisäiset ohjeistukset ovat poikenneet tästä, ja muutos alkuperäiseen on näin ollen perusteltavissa.

7.4 Tulosten merkitys ja jatkotutkimus

Koronapandemian vaikutukset pk-yhtiöiden tilintarkastukseen tulokset kertovat, että koronapandemia on vaikuttanut pk-yhtiöiden tilintarkastukseen. Koronapandemian tuottamat vaikutukset on kuitenkin koettu pääosin positiivisina ja tilintarkastusyhteisöihin jääneet muutokset on koettu positiivisina muutoksina. Koronapandemia on tuonut tilintarkastusyhteisöihin uusia toimintatapoja, jotka tulevat jäämään osaksi toimintaa myös tulevaisuudessa. Esimerkkinä tästä on tilintarkastusten teko etäyhteydellä. Koronapandemia on muuttanut pk-yhtiöiden tilintarkastuksia tehokkaammiksi ja kevyemmiksi toteuttaa kuin aiemmin, kun tarkastuksessa voidaan keskittyä asian ytimeen eli tarkastuksen suoritukseen sen sijaan, että paperisia aineistoja skannattaisiin asiakkaan tiloissa. Matkustusajat ovat vähentyneet tilintarkastajien keskuudessa myös huomattavasti etätyöpisteeltä tehtyjen tarkastusten vuoksi. Big-4 tilintarkastusyhteisöt voivat tarjota lisäksi laajempaa palvelupakettia, kun asiantuntijoiden maantieteellisellä sijainnilla ei ole merkitystä.

Tutkielman tuloksiin on vaikuttanut pieni otanta sekä asetetut rajoitukset. Haastatteluun osallistui vain viisi big-4 yhtiöissä toimivaa päävastuullista KHT-tilintarkastajaa. Jotta tuloksia voitaisiin yleistää, tarvittaisiin tutkimuksen kohteiksi muitakin kuin big-4 yhtiöiden päävastuullisia tilintarkastajia ja määrällisesti enemmän tutkimuksen kohteita. Koronapandemian vaikutuksia voisi tutkia esimerkiksi laajemmalla kyselytutkimuksella ja hankkimalla vastaajia erikokoisista tilintarkastusyhteisöistä.

Lähteet

- Al-Aamaedeh, Z., & Alhosban, A. A. (2021). *THE IMPACT OF CORONAVIRUS (COVID -19) ON EXTERNAL AUDIT FROM THE VIEWPOINT OF EXTERNAL AUDITORS*. *International Journal of Entrepreneurship*, 25, 1-12. Retrieved from <https://www.proquest.com/scholarly-journals/impact-coronavirus-covid-19-on-external-audit/docview/2563847057/se-2?accountid=14797>
- Albitar, K., Gerged, A. M., Kikhia, H. & Hussainey, K. (2021). Auditing in times of social distancing: The effect of COVID-19 on auditing quality. *International journal of accounting and information management*, 29(1), 169-178. <https://doi.org/10.1108/IJAIM-08-2020-0128>
- Ajankohtaista yrityksille*. (2020). Finnvera. Noudettu 29.10.2021: <https://www.finnvera.fi/kasvu/ajankohtaista-yrityksille>
- Appelbaum, D., Budnik, S. & Vasarhelyi, M. (2020). Auditing and Accounting During and After the COVID-19 Crisis. *The CPA journal* (1975), 90(6), 14-19.
- Business Finland. (2020.) Tilintarkastajille. *Business Finland*. Noudettu 26.5.2022: <https://www.businessfinland.fi/suomalaisille-asiakkaille/palvelut/rahoitus/ohjeet-ehdot-ja-lomakkeet/tilintarkastajille>
- Business Finland. (2020). Tietoa Business Finlandin rahoitusperiaatteista ja päätöksenteosta. *Business Finland*. Noudettu 29.10.2021: <https://www.businessfinland.fi/ajankohtaista/uutiset/2020/tietoa-business-finlandin-rahoitusperiaatteista-ja-paatoksenteosta>
- Business Finland. (2020). Tietoa koronaviruksen vaikutuksista Business Finlandin rahoitukseen. *Business Finland*. Noudettu 10.11.2021:

<https://www.businessfinland.fi/suomalaisille-asiakkaille/palvelut/rahoitus/tietoa-koronaviruksen-vaikutuksista-business-finlandin-rahoitukseen>

Chung, S. & Narasimhan, R. (2001). *Perceived value of mandatory audits of small companies*. *Managerial auditing journal*, 16(3), 120–123. <https://doi.org/10.1108/02686900110385551>

Colliander, T., Koponen, S. (2020). Tilinpäätökset vuoden 2020 alun tilanteessa. *Tilisanomat* 3/2020. Noudettu 7.12.2021: <https://uvasa.emagz.fi/reader/issue/10291/276816/44>

Dohrer, B. & Mayes, C. (2020). Auditing during COVID-19: 6 areas to focus on. *Journal of Accountancy*, 229(5), 14--18.

Diab, A. (2021). THE IMPLICATIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC FOR THE AUDITING AND ASSURANCE PROCESSES. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24, 1-8. Noudettu 19.11.2021: <https://www.proquest.com/scholarly-journals/implications-covid-19-pandemic-auditing-assurance/docview/2585993144/se-2?accountid=14797>

Grönlund, M. (2021.) *Digitaalisen taloushallinnon vaikutus tilintarkastukseen*. Pro gradu -tutkielma. Noudettu 15.11.2021: https://osuva.uvasa.fi/bitstream/handle/10024/12354/UVA_2021_Gronlund_Minerva.pdf?sequence=2&isAllowed=y

Halonen, K. & Steiner, M. (2009). *Tilintarkastusprosessi käytännössä*. Talentum.

Herrala, O., Grönroos, M. (2020). Korona leviää jo tilintarkastukseen – ”Asiakkailla alkaa olla aikamoinen hätä”. *Kauppalehti digi*. Noudettu 7.12.2021:

<https://www.kauppalehti.fi/uutiset/korona-leviaa-jo-tilintarkastukseen-asiakkailla-alkaa-olla-aikamoinen-hata/6a51cad1-1e85-4ec6-8374-bfde83c29a39>

Horsmanheimo, P. & Steiner, M. (2017). *Tilintarkastus: Asiakkaan opas* (5. uudistettu painos.). Alma.

IESBA, IFAC. (2020). Kansainväliset eettiset säännöt tilintarkastusammattilaisille. ST-Akatemia.

International Federation of Accountants, j., Suomen Tilintarkastajat, k. & International Federation of Accountants. (2016). *Kansainväliset tilintarkastusalan standardit: Kansainväliset laadunvalvontaa, tilintarkastusta, yleisluontoista tarkastusta, muita varmennuspalveluja ja liitännäispalveluja koskevat standardit ja muut ohjeet 2016–2017 ja eettiset säännöt tilintarkastusammattilaisille*. 2016. ST-Akatemia

International Federation of Accountants & Suomen tilintarkastajat ry, k. (2019). *ISA-standardien soveltaminen pk-yhteisöjen tilintarkastuksessa* (Neljäs painos.). ST-Akatemia

International Federation of Accountants & Suomen tilintarkastajat ry, k. (2020). *Kansainväliset tilintarkastusalan standardit*. ST-Akatemia.

Itämies, I. (2021). *Koronakriisin vaikutus tilintarkastuksen laatuun ja tilintarkastustyöhön tilintarkastajan näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Noudettu 15.10.2021: <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfioulu-202105218083.pdf>

Jalkanen, O. & Koponen, S. (2020). Koronaan liittyvät julkiset avustukset ja niiden käsittely kirjanpidossa. *Tilisanomat*. 1/2021. Noudettu: 16.12.2021

- Jääskeläinen, V. (2021). *Tilintarkastus pk-yrityksen näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Noudettu 5.11.2021: <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/76171>
- Kaarlejärvi, S. & Salminen, T. (2018). *Älykäs taloushallinto: Automaation aika*. Alma.
- Kampan, H. (2020). Toiminnan jatkuvuus tilinpäätösperiaatteena. *Tilisanomat*. Noudettu 16.12.2021: <https://tilisanomat.fi/kirjanpito/toiminnan-jatkuvuus-tilinpaatosperiaatteena>
- Kasvurahoitus. (2020). Korona-tietoa yrityksille. *Kasvurahoitus*. Noudettu 10.11.2021: <https://www.kasvurahoitus.fi/korona-opas/>
- Koipijärvi, T. & Kuvaja, S. (2020). *Yritysvastuu 2.0: Johtamisen uusi normaali* (2., uudistettu painos.). Kauppakamari.
- Koskela, M. (2005). *Tilintarkastus pk-yrityksissä*. Tilisanomat. Noudettu 28.20.2021: <https://tilisanomat.fi/yleiset/tilintarkastus-pk-yrityksissa>
- KPMG. (2020). Impact of COVID-19 on the going concern assessment and disclosures. 25.11.2020. Noudettu: 19.11.2021: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2020/03/covid-19-going-concern-3a.html>
- Kuussaari, M., Moilanen, R., Toivanen, E. (2020). Pk-yritykset pärjäävät suuria paremmin koronakurimuksessa – odotukset loppuvuodelle heikon positiivisia. *Tilastokeskus*. Noudettu 18.11.2021: <https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2020/pk-yritykset-parjaavat-suuria-paremmiin-koronakurimuksessa-odotukset-loppuvuodelle-heikon-positiivisia/>
- Lahti, S. & Salminen, T. (2014). *Digitaalinen taloushallinto*. Talentum.

Laine, R. (2019). *ISA-standardit pienissä tilintarkastustoimeksiannoissa – selkeää vai ei?* Blogiteksti. Noudettu 9.11.2021: <https://tilintarkastajat.fi/blogit/isa-standardit-pienissa-tilintarkastustoimeksiannoissa-selkeaa-vai-ei/>

Levy, H. B. (2020). Financial Reporting and Auditing Implications of the COVID-19 Pandemic. *The CPA journal* (1975), 90(5), 26-33.

Puusa, A., Juuti, P. & Aaltio, I. (2020). Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. *Gaudeamus*.

Ravindran, T., Boh, W.F. (2020). Lessons From COVID-19: Toward a Pandemic Readiness Audit Checklist for Small and Medium-Sized Enterprises. *IEEE Engineering Management Review*, vol. 48, no. 3, pp. 55-62, 1. Lokakuu 2020. doi: 10.1109/EMR.2020.3015488.

Rezaee, Z., Sharbatoghlie, A., Elam, R. & McMickle, P. L. (2002). *Continuous auditing: Building automated auditing capability*. *Auditing : a journal of practice and theory*, 21(1), 147-163. <https://doi.org/10.2308/aud.2002.21.1.147>

Rikhardsson, P. & Dull, R. (2016). An exploratory study of the adoption, application and impacts of continuous auditing technologies in small businesses. *International journal of accounting information systems*, 20, 26--37. <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2016.01.003>

Salmi, I. (2020). *Mitä tilinpäätös kertoo?* (10., uudistettu painos.). Edita.

Secinaro, S.F., Calandra, D., Biancone, P. (2020). Reflection on Coronavirus Accounting Impact on Small and Medium Sized Enterprises (SMEs) in Europe. *International Journal of Business and Management*. Noudettu 18.11.2021: 10.5539/ijbm.v15n7p48

- Soro, A. (2020). *Muutosten vuosikymmen*. Tilisanomat. Noudettu 5.11.2021: <https://tilisanomat.fi/kolumnit/paakirjoitus/muutosten-vuosikymmen>
- Stenroos, M. (21.3.2020). *Taistelu tuntematonta vastaan – Näin hallitus sulki Suomen seitsemässä päivässä*. YLE. Noudettu 21.10.2021: <https://yle.fi/uutiset/3-11267255>
- STT. (2020). *Ulkoministeriö: Älä matkusta nyt mihinkään*. Ilta-Sanomat. Noudettu: 21.10.2021: <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000006436541.html>
- Suomen Tilintarkastajat ry. (2019). *Suomenkielinen julkaisu ISA-standardien soveltaminen pk-yhteisöjen tilintarkastuksessa, neljäs painos*. International Federation of Accountants (IFAC).
- Sutton, S. G. (2006). Enterprise systems and the re-shaping of accounting systems: A call for research. *International Journal of Accounting Information Systems*, 7(1), 1-6. doi:10.1016/j.accinf.2006.02.002
- Tilastokeskus. (2019). *Pk-yritys, käsitteet*. Tilastokeskus. Noudettu 14.10.2021: https://www.stat.fi/meta/kas/pk_yritys.html
- Tomperi, S., Halminen, K. & Turunen, J. (2018). *Tilintarkastus: Normeista käytäntöön* ([4., uudistettu painos]). Edita.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (Uudistettu laitos.). Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Tuominen, A. (2021). *Koronavuosi kuvin – Muistatko nämä käänneet?* Iltalehti. Noudettu 21.10.2021: <https://www.iltalehti.fi/koronavirus/a/29d2c00a-8498-4010-aac5-6cc610bfdb2a>

W.Bartik, A., Bertrand, M., Cullen, Z., L.Glasser, E., Luca, M., Stanton, C. (2020). *The impact of COVID-19 on small business outcomes and expectations*. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. 117 (30) 17656–17666. <https://doi.org/10.1073/pnas.2006991117>

Yrittäjät. (2021). *Yrittäjyys Suomessa*. Yrittäjät. Noudettu 14.10.2021: <https://www.yrittajat.fi/suomen-yrittajat/yrittajyys-suomessa-316363>

Liitteet

Liite 1. Haastattelukysymykset

- 1) Onko tilintarkastuksen suunnittelu muuttunut koronapandemian aikana pk-yhtiöiden osalta?
 - a. Jos kyllä, niin miten?
 - b. Onko jotkut toimialat nousseet erityisesti esille suunnitteluvaiheessa?
 - i. Onko tällaisista esimerkkejä?

- 2) Millä tavoin tilintarkastuksen toteutusvaihe on muuttunut koronapandemian aikana verrattaessa aikaan ennen koronapandemiaa?
 - a. Onko joidenkin toimialojen tilintarkastus muuttunut erityisen paljon?
 - i. Jos on, niin mitkä ja onko esimerkkejä millä tavoin ovat muuttuneet?

- 3) Onko tiettyjä tilinpäätöksen eriä, joiden tarkastus on muuttunut koronapandemian vuoksi?
 - a. Jos kyllä, millä tavoin nämä erät on tarkastettu **muutosten** aikana?
 - b. Onko vaihtoehtoisilla toimenpiteillä saatu vastattua tilintarkastusriskiін samalla tavalla kuin alkuperäisillä toimenpiteillä?
 - i. Jos kyllä, onko vaatinut jotain tavallisesta poikkeavaa/lisännyt työtä?
 - ii. Onko muutokset mahdollisesti pysyviä vai väliaikaisia?

- 4) Onko tilintarkastuksen laadun määrittäminen muuttunut koronapandemian aikana?
 - a. Koetko, että tilintarkastukset on pystytty suorittamaan laatuvaatimusten mukaisesti koronapandemian aikana?

- 5) Millä tavoin koronapandemia on vaikuttanut asiakkaan kanssa kommunikointiin?
 - a. Onko mahdolliset muutokset kommunikoinnissa väliaikaisia vai pysyviä?

- 6) Onko koronapandemia lisännyt vai vähentänyt toimeksiantoihin käytettävää aikaa ja tarkastuksen tehokkuutta?
 - a. Onko koronapandemia tuonut toimintatapoja, joita tulisi hyödyntää pandemian jälkeen?
 - i. Jos kyllä, niin mitä nämä ovat?

- 7) Onko koronapandemian aiheuttamat kokonaisvaikutukset pk-yhtiöiden tilintarkastukseen olleet positiivisia (tehostaneet) vai negatiivisia yleisesti?
 - a. Mitä positiivisia ja mahdollisia pysyviä toimintatapoja pandemian ajan muutokset jättävät?
 - b. Mitä negatiivisia toimintatapoja koronapandemian vuoksi on jouduttu tekemään?